

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра української мови

Дипломна робота
магістра

з теми: **ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ
ЛЮДИНИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРОЗОВОМУ
ТЕКСТІ КІНЦЯ ХХ-ПОЧ ХХІ СТОЛІТТЯ**

Виконав:
студент 2 курсу групи FUkrb1-M18z
спеціальності 035 Філологія
(Українська мова і література)
Козак Віталій Михайлович

Керівник:
Козак Р.В., кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови

Рецензент:
Насмінчук І.А., кандидат філологічних
наук доцент кафедри журналістики

Кам'янець-Подільський – 2019 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОСТІ МОВИ.....	8
1.1. Психологічні особливості емоцій та почуттів, їх зв'язок із мовою та мовленням.....	8
1.2. Емотивна функція мови і художнє мовлення	17
1.3. Вербальні засоби вираження емоцій	24
РОЗДІЛ II. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНИХ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	28
2.1. Особливості семантики емоційних вербальних засобів.....	28
2.2. Класифікація емоційних вербальних засобів.....	35
РОЗДІЛ III. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ ЛЕКСИЧНИМИ ЗАСОБАМИ.....	44
3.1. Вербальні засоби емоційного стану людини, мотивовані прагматичною ситуацією	44
3.2. Вербалізація емоцій засобами антропонімії.....	64
3.3. Вербалізатори-фразеологізми у системі засобів відображення емоційного стану.....	75
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	82

ВСТУП

Багатогранним явищем різних систем і рівнів (психологічного, етнокультурного, мовного) є поняття емоцій. Забезпечення мовців різною інформацією, відображення їхнього емоційного стану у процесі спілкування відбувається через головний інструмент людського спілкування – мову. Вербалізація емоційного стану засобами мовної системи, через притаманність для них суб'єктивності та плинності, ускладнюється у мовленні. Тому аналіз емотивних вербальних засобів і механізмів, особливостей їх функціонування у різних ситуаціях та можливостей впливу на людину становить неабиякий інтерес для дослідників як у галузі психології, психолінгвістики, так і для лінгвістів.

Одним з пріоритетних напрямків лінгвістичних розвідок у рамках когнітивно-дискурсивної парадигми є вивчення взаємозв'язку емоційної сфери свідомості людини та мовної системи, яка використовується нею у процесі номінативно-комунікативної діяльності.

Враховуючи набутки науковців у вивченні цієї проблеми, до уваги беремо декілька важливих подій, що мали і мають місце в Україні у часових межах останніх десятиліть XX століття та до сьогодення.

Незаперечним є той факт, що українська мова кінця XX початку XXI століття зазнала активного впливу науково-технічних та культурних змін (здобуття Україною незалежності, перебудівний період, революційні та воєнні події тощо). Це, звичайно, не могло не вплинути на мову, яка зазнала певних змін. Особливо помітними виявилися зміни у лексичній системі української мови: до її словникового складу повернулися слова, які були вилучені зі словників або тлумачилися як архаїчні, реабілітовані слова розширили лексико-семантичні варіанти, що вплинуло на активізацію та оновлення образних: емоційних, експресивних, оцінних засобів. Мова сьогодні розглядається як національно-культурний феномен, що відтворює

душу, менталітет народу, зберігає його глибокі національні традиції, надбані віками, і, поряд з цим, долучається до європейської мовної традиції.

З огляду на це, сучасна українська лінгвістична наука намагається глибше проникнути до суті розкриття самої мови, її природи у контексті національної культури, що не може бути зреалізовано глибоко без урахування психоемоційних особливостей українського народу, бо мова є його енергією, рухом, духовним обличчям, і, звичайно, особливим, національно-самобутнім явищем.

У системі лінгвістичних досліджень сьогодні простежується антропоцентричний підхід до вивчення мови, акцентування уваги на комунікативній ролі мови, функціональних можливостях її одиниць, зв'язках з ментальністю народу, виявленні у мові та мовленні найрізноманітніших інтенцій суб'єкта мовлення, проявів суб'єктивних факторів, що продукуються й існують у зв'язку з такими семантико-прагматичними категоріями, як емоційність, оцінка, експресивність, які реалізуються способами і засобами «суб'єктивного вираження мови» [36, с. 6].

Емоційний, експресивний та оцінний фонд української мови надзвичайно багатий і різноманітний, його елементи функціонують на різних рівнях мовної системи і становлять «сукупність семантико-стилістичних ознак» одиниць, які виступають засобами «суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту або адресата мовлення» [11, с. 15]. Лексична емоційність активно виявляється на рівні мови і мовлення і відноситься до найпродуктивніших, оскільки основне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця виконують лексичні одиниці та їх лексико-семантичні варіанти, віднесені до лексико-семантичного рівня.

Над проблемою вивчення лексики української мови активно працювали І.К.Білодід, А.А. Бурячка, В.С. Ващенко, Л.Л. Гуменецька, С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонок, В.І. Кононенко, М.П. Кочерган, Л.А. Лисиченко, О.С. Мельничук, О.Г. Муромцева, Л.С. Паламарчук, Т.І. Панько, М.М. Пилинський, Л.М. Полюга, В.М. Русанівського, Н.М. Сологуб, Л.Г.

Скрипник, О.О. Тараненка, С.Я. Єрмоленко та інші, проте у їхніх працях в основному розглядаються питання нейтральної, а не емоційної лексики української мови, а також окремі синтаксичні засоби вербалізації емоцій (радість, сум, страх тощо), тому аналіз вербальних засобів емоційного стану, які не були об'єктом всебічного спеціального висвітлення, є *актуальним*.

Беззаперечним є те, що українську загальнонаціональну мову щодо розвитку її творчих можливостей, виявлення емоційних, експресивно-стилістичних потенцій репрезентує мова художньої літератури. Тому ілюстративним матеріалом для розкриття теми дипломного дослідження нам слугують прозові тексти сучасної української літератури у часовому вимірі

кінця XX – початку XXI століття. До прозових текстів указанного періоду ми звертаємося тому, що емоційний характер класичної літератури з її духовним виміром втрачає (можна стверджувати що і втратив) сьогодні свою актуальність, поступившись масовій культурі, задекларованій літературою постмодерну. Вербальні засоби текстів навіть тих авторів сьогодення, кого не відносимо до постмодерністів, також зазнали змін. Текстове омовлення емоцій і почуттів в мовознавстві в Україні вивчалось переважно на матеріалі іншомовних прозових текстів, як-от, праця С. Гладьо «Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англomовної прози) [28]. Українська мова має лише поодинокі розвідки.

Український постмодерний прозовий текст, та й сучасний текст будь-якого автора, є оригінальною площиною авторського світобачення, яке специфічно вербалізується мовними засобами в авторському мовленні. Цей текст якісно інший у порівнянні із традиційними прозовими текстами попередніх десятиліть, незвичний для масового читача. Як нове мистецьке явище, постмодерний прозовий текст репрезентує нестандартний, іронічний, креативний зміст людського мислення, вербальної творчості. Це нові форми естетичних шукань, особливих відчуттів й емоцій. Тому для дипломного

дослідження ми обрали *тему «Вербалізація емоційного стану людини в українському прозовому тексті кінця XX – початку XXI століття».*

Мета дипломної роботи – провести аналіз функціонування вербальних засобів, використовуваних для увиразнення змалювання емоційного стану людини у сучасному прозовому тексті.

Визначена мета передбачає розв’язання таких *завдань*:

- дібрати, опрацювати і проаналізувати науково-теоретичну літературу із теми дипломної роботи, визначити поняття, що складають теоретичну основу дослідження.
- з’ясувати значення художнього мовлення українських прозових текстів кінця XX – початку XXI століття для дослідження вербальних засобів відображення емоційного стану людини;
- із прозових текстів Марії Матіос методом суцільної вибірки дібрати, закартковувати та погрупувати матеріал для аналізу;
- проаналізувати тематичні та лексико-семантичні особливості вербалізації емоційного стану людини в контексті сучасного українського прозового мовлення.

Об’єктом дослідження у дипломній роботі є емоційна лексика сучасного прозового художнього мовлення.

Предметом дослідження у дипломній роботі є вербальні засоби змалювання емоційного стану людини у прозових текстах кінця XX – початку XXI століття.

Методи дослідження. У дипломній роботі використовуємо методи: інформаційно-пошуковий, аналізу і синтезу, описовий, узагальнення. Статистичний метод використаний для підрахунку закарткованих прикладів. Аналіз здійснювався із застосуванням даних суміжних галузей знань – психолінгвістики та логіки.

Джерельна база у дипломному дослідженні стали прозові твори Марії Матіос у виданнях: Матіос М.В. Нація. Проза. Львів: Кальварія. 2002.

216с. ; Матіос М. В. Щоденник страченої. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 186с.; Матіос М. В. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів: ЛА «Піраміда», 2008. 112 с.; Матіос М. В. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 188с. В окремих випадках з метою порівняння ми використовували ілюстративний матеріал із текстів романів Юрія Андруховича: Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 152 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=14241> (дата доступу 30.01.19); Андрухович Ю. Перверзія. Львів : ВНТЛ–Класика, 2004. 304 с. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=80380> (дата доступу 10.12.18); Андрухович Ю. Рекреації. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 144 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14240> (дата доступу 12.02.19). Закарткований ілюстративний матеріал налічує 450 одиниць.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їхнього використання для створення навчальних і навчально-методичних посібників із лексикології, семасіології, стилістики, психолінгвістики; при подальшому дослідженні вербальних засобів відображення емоційного стану людини як індивідуально-стильового художнього засобу.

Роботу апробовано у виступі на звітній студентській науковій конференції (березень 2019 року) з теми «Вербальні засоби змалювання емоційного стану людини в романі Олега Чорногуза «Примхи долі»», за результатами якого опубліковано статтю у збірнику: Збірник наукових праць студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки / [редкол.: Б.О. Коваленко (відп. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. Вип. 12. С. 25-28.

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (113

позицій). Загальний обсяг дипломної роботи – 91 сторінка, із них 91 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОСТІ МОВИ

1.1. Психологічні особливості емоцій та почуттів, їх зв'язок із мовою та мовленням

Людина не лише пізнає світ в процесах сприймання, уяви та мислення, але разом з тим і відноситься так чи інакше до певних фактів життя. Різноманітні реакції психіки на об'єкт або ситуацію пов'язуються з виникненням емоцій. Це означає, що вони (об'єкт, ситуація) сприймаються не лише такими, якими є насправді, а й у своєму емоційному значенні.

Емоції (від лат. *emovere* – збуджувати, хвилювати) особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаних з інстинктами, потребами й мотивами, що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання значущість для життєдіяльності індивіда явищ і ситуацій, які діють на нього [87, с. 220]. Створити універсальну класифікацію емоцій неможливо, тому виділяють їх за різними критеріями.

Емотивна функція мови реалізується щоразу, коли мовець виражає своє почуття, своє ставлення до навколишньої дійсності або коли він хоче викликати почуттєву реакцію свого співбесідника.

У системі функцій мови емотивна функція займає досить чільне місце, бо між інтелектуальним та емоційним планами мови існує глибока взаємодія, бо людська мова за своєю природою не може залишатися поза сферою почуттів (вона є найважливішою формою їх вираження), бо практично кожна висловлена думка супроводжується тими чи іншими емоціями індивіда, бо, нарешті, «усяка ідея містить у переробленому вигляді афективне ставлення людини до дійсності, яка репрезентується ідеєю» [6, с. 14].

Місце емотивної функції серед усіх інших функцій мови визначається також тією роллю, яку відіграють емоції в житті людини як суспільної істоти. Емоції — це процеси ситуативного переживання, це детерміновані світоглядом, переконаннями й мораллю психічні стани людини, які виражають її оцінне ставлення до життєвих ситуацій, до своєї діяльності й до діяльності інших осіб [42, с. 37], які відбивають відношення між мотивами і можливістю адекватної їм поведінки суб'єкта [43, с. 67]. Емотивне глибоко проникає в усі сфери духовного життя індивіда, в усі сфери його пізнавальної діяльності, а особливо — в такі, як почуттєво-оцінне й почуттєво-образне сприйняття дійсності на основі раціонально-інтелектуальної кваліфікації, суб'єктивного осмислення й порівняння пізнаваних об'єктів.

В кожній мові є досить засобів для вираження й викликання емоцій. Але це вираження й викликання здійснюється не прямо, а опосередковано, — через мислення, через поняття. Виняток становлять хіба що такі випадки, коли афективна реакція людини проявляється поза свідомістю у формі прямих виразників почуттів, тобто у формі емоційних вигуків.

Пропущені через мислення й психіку людини, мовні засоби емоційного вираження та емоційного впливу відразу ж актуалізуються, стають інтенсифіковано виразними. Таким чином, можна з певністю говорити, що людські емоції це одна з важливих основ мовленнєвої експресії.

Емоційне й експресивне в мові (мовленні) настільки тісно переплетені, що окремі автори їх попросту ототожнюють. Проте підстав для такого ототожнення немає, бо між емоційним та експресивним існує зв'язок не взаємозамінності, а чіткої співвідносності. Все, що існує в мові для вираження й викликання емоцій, є експресивним (набирає експресивної форми), але не всяка мовна (мовленнєва) виразність передбачає емоціональну реакцію. Експресивністю можуть характеризуватися прояви як емоціонального, так і чисто інтелектуального та вольового.

Отже, експресивність, як лінгвостилістичне явище, значно ширше емоційності; емоційність — це один із різновидів, найважливіша складова частина експресивності.

Теза про характер співвідносності між емоційним та експресивним у мові (мовленні) поки що апріорна, оскільки у мовознавчій науці взагалі і в лінгвостилістиці зокрема проблема «Емотивна функція мови і мовна експресія» залишається фактично нерозв'язаною. Ті надто загальні й здебільшого принагідні зауваження про зв'язок мовної (мовленнєвої) інтенсифікованої виразності з почуттями мовця, що їх знаходимо в працях багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників, справи не міняють. Бракує комплексної розробки названої проблеми, розробки із залученням якомога більшого числа явищ якоїсь однієї мови або кількох мов. Ця обставина якраз і визначила наше завдання, а саме: на широкому матеріалі художнього мовлення Марії Матіос простежити яких же конкретних форм набирає в ньому співвідносність емоційного експресивного, які ж конкретні виходи має емоційне в сферу її виразових засобів, яку ж роль відіграє емотивна функція в організації ідіостилю.

Докладний аналіз експресивних явищ тієї чи іншої мови, які постають на ґрунті людських емоцій, можливий лише тоді, коли враховуються такі моменти:

Емоції з мовленнєвим актом пов'язуються по-різному, а у відповідності з цим і мовленнєва виразність, викликана ними, носить різний характер. В одних випадках емоція й експресія мають внутрішній (природний) зв'язок. Це буває тоді, коли мовець хвилюється, перебуває в стані афекту і не контролює стилістичну організацію вислову, коли предметно-логічний зміст мовлення є хистким, а інколи й просто не визначеним. За таких обставин продукована мовленнєва виразність є стихійною і помітною тільки для слухача (слухачів). У інших випадках емоція й експресія мають зовнішній (штучний) зв'язок. Це буває тоді, коли мовець (найчастіше автор — письменник, публіцист, оратор і т.д.), будучи

сам емоційно врівноваженим, навмисне хоче викликати певні почуття в свого слухача (читача) і з цією метою продумано добирає (створює) відповідні виразові засоби. За таких обставин продукована мовленнєва експресія є високоорганізованою й однаково помітною для всіх учасників діалогу, і що найголовніше – вона набуває особливого лінгвостилістичного сенсу. А ще в інших випадках емоція й експресія мають водночас і внутрішній і зовнішній зв'язок. Це буває тоді, коли мовець (напр., поет-лірик, безіменний творець народної ліричної пісні) сам емоційно збуджений і хоче зробити таким же свого читача (слухача). За таких обставин продукована мовленнєва виразність поєднує в собі як стихійні (спонтанні), так і свідомо дібрані компоненти, і що найголовніше – вона спочатку сприймається й глибоко переживається самим її автором, а потім сприймається, глибоко співпереживається і неодноразово відтворюється, вже як своя власна, тими індивідами, що опиняються в життєвих ситуаціях, подібних до авторських.

На продукування й сприймання мовленнєвої емотивної експресії впливає багато суб'єктивних (соціальних) чинників, серед яких головними, на наш\ думку, є такі: а) психічний склад особи взагалі і її психічний стан у даній мовленнєвій ситуації зокрема; б) культурний рівень індивіда, його мовленнєві (мовотворчі) навички і здібності; в) артикуляторні та слухові схильності й уподобання людини; г) різний ступінь автоматизації мовних і слухових органів суб'єкта; д) емоціональний досвід, світогляд і спосіб мислення мовця; є) суспільно-політична й моральна атмосфера, в якій перебуває людина; є) національні традиції в галузі мовного етикету.

Хоча у переважній більшості випадків емоціональне не протидіє раціональному (логічному), а виступає з ним у єдності, однак у певних ситуаціях емоційний бік вислову може виявитися куди важливішим аніж раціональний (логічний). Тоді емоція або дещо затемняє логіку (в афективному спонтанному усному мовленні), або, навпаки, підтримує, підсилює її (в стилістично високоорганізованому тексті) і в той

же час різко контрастує з нею, внаслідок чого мовленнєва експресія стає особливо відчутною.

Характер взаємин між емоціональним та раціональним (логічним) визначає тип мовлення (як усного, так і писемного). В залежності від ступеня почуттєвої насиченості можна виділяти: а) емоційно врівноважене, стилістично нейтральне мовлення; б) емоційно насичене, помірно експресивне мовлення і в) ефективне, дуже експресивне мовлення. Звичайно, в кожному з названих типів використовуються не однакові виразові засоби національної мови, до того ж використовуються ще й не однаковою мірою.

У мові як знаковій системі емоційність та емотивна виразність потенціальні, а в мовленні вони реальні. В усному мовленні повна їх реалізація забезпечується з допомогою відповідної інтонації й рухомоторної експресії, які є найяскравішими зовнішніми показниками душевного стану людини й конститутивними ознаками емоціонального вислову. У писемному ж мовленні вони повністю реалізуються завдяки цілому наборові чисто формальних, графічних досліджень, а головне — завдяки здатності читача уявно переводити писемний вислів в усний, завдяки його здатності емоційно домислювати зображувану ситуацію.

Суб'єкт перебуває не в споглядальному, а в активному ставленні до світу. Ця активність найчастіше виявляється в емотивності мислення, причому чим емоційніший, напруженіший процес мислення, тим більше він породжує образів, картин та асоціацій. Таким чином, емотивна експресія може органічно включати в себе експресію образності.

Емотивне мислення характеризується не тільки образністю, а ще й соціально обумовленою оцінністю. Отже, емотивна експресія, крім експресії образності, може включати в себе й експресію оцінності. Виходить, що породжувана людськими емоціями мовленнєва інтенсифікована виразність — це дуже складна лінгвостилістична категорія.

Емоційні відчуття індивіда можуть бути позитивними або негативними. Від цього залежить якість оцінного інгредієнта емотивної експресії, який, у свою чергу, обумовлює такі категорії, як стилістично високе (піднесене) і стилістично низьке (знижене). Суспільне визнання узагальнених понять про емоційно-оцінні категорії, що існують у даному мовному колективі, створює об'єктивну соціально-психологічну базу, яка уможлиблює передачу стилістичної (лінгвостилістичної) інформації.

У різних стилях мови потреба на емотивну експресію неоднакова, причому в кожному стилі ця експресія знаходить таке функціональне застосування, що вона не порушує стильових норм.

Природно, що емотивна виразність найбільшою мірою притаманна розмовному мовленню, особливо так званім «перлокутивним» повідомленням з позитивними емоціями та полемічним (конфліктним) діалогам, які детерміновані суб'єктивним світовідчуттям мовців.

Багате на емотивну експресію ораторське мовлення. Тут вона реалізується насамперед засобами риторики й покликана захоплювати, хвилювати слухачів, активізувати їхній інтелект, спонукати їх до певної дії.

Міра й характер використання емотивної виразності в художньо-белетристичному та фольклорному мовленні залежать часто від роду й жанру твору, а також від його теми, ідеї та сюжету. Загалом лірика і драма емоційно насиченіші, аніж епос. Емоційне переходить в тематичне, в гостро ідейних і гостросюжетних творах. Художнє (тропеїчне) мислення, як одна із форм пізнання об'єктивного світу, неможливе без образно-оцінної емотивної експресії. Ця експресія пронизує всю структуру раціонально-семантичних відношень у мові твору й породжує загальний емоціональний фон тексту. Крім того, вона справляє значний вплив на ідивідуально-авторську манеру письма, найбільше — на ідивідуальний стиль творця художнього слова. Звичайно, послуговуючись тими чи тими емоційно-експресивними засобами, автор виходить не лише зі своїх власних лінгвостилістичних уподобань; він завжди має на увазі емоційний

досвід, суспільно-психологічну налаштованість передбачуваного адресата, він завжди враховує можливість чужого співпереживання, чужої співтворчості у процесі сприймання його підсиленої емотивної виразності.

Публіцистичний стиль мірою й характером використання у ньому емотивної виразності наближається до художньо-белетристичного. Науковому й виробничо-професійному стилям сучасної української мови емоційно-експресивні елементи майже зовсім не притаманні. Якщо вони туди й проникають, то повністю контролюються раціонально-логічним началом.

Емотивна інтенсифікована виразність досягається засобами різних мовних рівнів. Людина у своїй мовленнєвій діяльності оперує різними номінативними одиницями мови, у першу чергу – різними класами слів, з різними наборами, способами зв'язку, словами, що виступають у різних синтаксичних конструкціях.

Безперечно, найбільш явно усвідомленою одиницею у потоці мовлення виступає слово, і пояснюється це специфікою тієї інформації, носієм і передавачем якої є слово. Як за обсягом інформації, так і за типом, слова оптимально відображають мовні й позамовні знання про світ, їх форма майже ідеальна для того, щоб підвести під знак соціально значущий набір значень, часточку інформації про світ з метою фіксування суспільної сукупності знань про предмет або явище, яке виражається словом.

Із зовнішнього боку зв'язне мовлення виступає як упорядкований потік слів, і не випадково, що перші моделі відтворення мовлення будувалися як «словесні», тобто такі, що орієнтувалися у першу чергу на слово, де вибір однієї форми як відправної точки, спричиняє появу іншої і т.д. Спроби з'ясування природи цього явища зумовили необхідність опису загальної картини внутрішнього лексикону як певним чином організованої динамічної системи, що починає діяти, коли людина хоче говорити й активізує свою свідомість для реалізації цього наміру.

Виділення поняття внутрішнього лексикону, що у багатьох психофізіологічних концепціях ототожнювався із словесною пам'яттю з одного боку, є наслідком усвідомлення тієї основної ролі, яку відіграє слово у формуванні висловлювання, і ролі, що відіграє взагалі запас слів для нормального функціонування мовлення. Адже знання одного слова може забезпечити мінімальний контакт між тими, хто говорить, знання групи слів і словника забезпечує певний фундамент для побудови висловлювання, з іншого боку, введення цього поняття в опис мовної спроможності людини і потреба з'ясувати внутрішні механізми породження мовлення були пов'язані з визнанням того, що велика частина значень, які виражаються засобами мови, асоціюються здебільшого із словом і що саме слово має безпосереднє відношення до передачі значень.

Довгий час вважалося: саме словник у свідомості людини можна подати найпростішим способом – списком. І, мабуть, через те цій проблемі надавалася недостатня увага. Однак у психолінгвістиці постала проблема з'ясування внутрішнього лексикону, який повинен бути обов'язковим структурним елементом будь-якої семантичної теорії, що претендує на пояснення, створення і розуміння мовленнєвих процесів. У 60-х роках минулого століття лексику визнали базовим компонентом мови, відповідно і про лексичний компонент стали говорити як про лексикон, причому особливої різниці між реальним лексиконом (словником) мови і його відбиттям у свідомості людини не було. Вважалося, що все, утверджене щодо особливостей породження одиниць, має пряме відношення до опису мовленнєвої діяльності.

Мовна свідомість формується насамперед на основі слова і у зв'язку зі словом. Слово легко і природно з'єднує два типи знань, два рівні свідомості, два шари пам'яті – вербальну і невербальну. Один формується під час оволодіння індивідом різними типами діяльності – предметно-практичною і науково-теоретичною, всім його суспільним досвідом. Інший, – починаючи з

з перших мовлених слів, досвіду оволодіння мовними знаками, завдяки пізнанню значень мовних одиниць національної мови.

Наявність у свідомості людини двох типів знань – знань слів і їхніх значень – створює передумови адекватності процесу комунікації. Послугування словом дозволяє і тому, хто говорить, надати своєму реципієнтові засоби, необхідні, по-перше, для того, щоб пізнати в усій сукупності об'єктів той, про який іде мова, по-друге, ідентифікувати його вербально у подальшому мовленні. Відзначимо, що саме тут важливими стають наслідки вільного асоціативного експерименту, коли пропонується дати відповідь словом- реакцією на слово-стимул, отримавши дані не тільки про те, що слова якимось чином пов'язані, але й про те, що у свідомості зв'язані слова і об'єкти, які за ними стоять. І тоді логічно випливає: оскільки кожний об'єкт є знайомим людині через оперування ним, його називання «тягне» за собою образ ситуації використання. Саме тому слово-стимул вивчається не тільки як вербальна асоціація, але і як згадка про типову ситуацію використання.

Таким чином, вільні висловлювання співвідносяться із ситуаціями, що повторюються, асоціюються із стабільними сутностями навколишнього світу.

Люди знають насамперед слова рідної мови, тримають у пам'яті певний запас слів, а це означає, що вони компетентні в: а) семантиці; б) синтаксисі, тобто в можливостях включення в різні синтаксичні конструкції; в) прагматиці, яка фіксує ставлення адресата повідомлення до ситуації і усвідомлення про доречність недоречність використання певного слова у певній ситуації.

За словом визнана приналежність до певного семантичного поля, включення у певну стереотипну ситуацію. Реальність підтверджується низкою психолінгвістичних експериментів, які, зокрема, вказують на те, що лексеми здатні активізувати пов'язані з ними поняття, причому у різних лексем ця здатність неоднакова. Частіше вона спостерігається у дієсловах. Безперечним є зв'язок між лексикою і

мовленнєвою діяльністю: перша пов'язаний з розумінням вербального компоненту пам'яті, визнанням його своєрідним складом, а друга – з розумінням оперативного аспекту пам'яті, де зосереджено увагу на процесі формування мовленнєвого досвіду і його подальшого функціонального розмежування.

У механізмі мовленнєвої діяльності умовно виділяємо два її головні механізми – номінативний і синтетичний. Один з них є відповідальним за відбір і конструювання одиниць номінації, включення до складу висловлювання, другий – відповідальний за лінійне розгортання речення.

Слово є вербальним засобом відображення емоцій у художньому мовленні.

1.2. Емотивна функція мови і художнє мовлення

У «Лінгвістичній енциклопедії» О.О. Селіванова тлумачення емотивності подає так: «1) складник конотативного компонента в семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначуваного. 2) Текстова категорія, підпорядкована інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення адресанта (автора), його функції у тексті, дійових осіб; імовірні емоції реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їхньої поведінки й актуалізується за допомогою емоційно заряджених текстових компонентів» [92, с. 151]. У дипломній роботі ми використовуємо друге значення. Подання двох значень переконує у правильності розуміння того, що мовна емотивність і мовлення художньої літератури чітко взаємопов'язані.

Емоційність як психологічний феномен є властивістю людини, що характеризує зміст, якість і динаміку її емоцій та почуттів. Змістові аспекти емоційності виражають явища та ситуації, які мають особливу значимість для суб'єкта. Вони тісно пов'язані зі стрижневими властивостями особистості, її моральним потенціалом: спрямованістю мотиваційної сфери, світобаченням, ціннісними орієнтаціями тощо [92, с. 409].

Людина постійно переживає емоційні відчуття, адже вона не лише пізнає світ у процесах сприймання, уяви та мислення, але разом з тим і виражає (зовні чи внутрішньо) так чи так своє ставлення до певних фактів життя. Різноманітні реакції психіки на об'єкт або ситуацію безпосередньо пов'язуються із виникненням емоцій. Це означає, що абсолютно все життя людина сприймає у своєму емоційному значенні. Тому емоціями (щиросердечними хвилюваннями) називають такі стани, як страх, гнів, туга, радість, любов, надія, смуток, відраза, гордість тощо. Психологія колишнього часу перелічувала безліч подібних переживань. Те загальне, що є між емоціями, почуттями і потягами, викликає потребу в загальній груповій назві. Тому немає сумніву, що вивчення емоційних процесів і станів не лише психологією, а й іншими науками, посідає винятково важливе місце. Це пов'язано з тим, що емоції, і за своїм походженням, і за своєю функціональною роллю у житті людини виражають єдність біологічних і психологічних процесів і закономірностей. До теперішнього часу нагромаджений великий фактичний матеріал, побудовано чимало теоретичних концепцій походження емоцій, розроблені ефективні способи їхньої регуляції [4].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» щодо терміна «емоція» подана така словникова стаття» «Переживання людиною свого ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя; душевне переживання, почуття

людини» [21, с. 263]. А відтак, емоції – це особливий клас психічних процесів і станів, що відображаються у формі безпосередніх переживань (горя, радості, страху тощо) значимо діючих на індивіда стимулів і ситуацій. Як супровідники практично будь-яких проявів активності суб'єкта, емоції – механізм внутрішньої регуляції психічної діяльності і поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб. Особливо складним класом емоційних явищ є почуття, як-от: почуття любові, почуття патріотизму, батьківське почуття тощо. *Почуття* – це переживання людиною життєвого сенсу, предметів і явищ, зумовлених відношенням їх властивостей до потреб людини. [43, с. 542].

Певний позитивний внесок у формування сучасних наукових уявлень про емоційні процеси і стани, різноманіття їх пристосувальних функцій і механізмів розвитку внесли біологічні, і психологічні теорії. На їх основі розрізняють відображувально-оцінну, перемикаючу, підкріплювальну функції емоцій, які розкривають їхню суть в умінні саморегулювати стан і поведінку окремої людини.

Найпростішою формою переживання, що сигналізує про корисність чи шкідливість впливу, який викликає певне відчуття, є емоційний тон відчуттів. Про будь-яке окреме відчуття людина може сказати, приємним є воно для неї чи ні. Важливе емоційне мають смакові і нюхові відчуття. Приємні запахи підвищують загальний тонус і працездатність, а неприємні – здатні істотно змінити стан людини. Емоційне забарвлення притаманне слуховим, вестибулярним, тактильним, температурним, зоровим та іншим відчуттям. Зазвичай, емоційний тон супроводжується відчуттям і зникає разом з ним. Наявність і виразність цієї найпростішої форми емоцій залежить від загального функціонального стану людини і виявляється в основному у формі

суб'єктивних переживань, а зовнішні ознаки емоції, або відсутні, або виражені мінімально. Емоційні реакції (власне емоції) мають велику глибину і тривалість. Окрім знака, вони характеризуються особливою якісною характеристикою – модальністю. Найчастіше розрізняють реакції тривоги і страху, гніву, суму, радості, подиву тощо. До основних найчастіше відносять емоції страху, гніву, суму і радості. Емоції-реакції зазвичай мають епізодичний, ситуативний характер.

Емоційні стани бувають двох видів: настрої та афекти. Настрій – це щонайменше тривалий і стійкий емоційний стан, який забарвлює всі інші переживання і діяльність людини. Настрій є не тільки безпосередньою реакцією на ті чи ті значимі ситуації, а й результатом особистісного осмислення визначеного фрагменту життєвого досвіду з його оцінкою і самооцінкою. Емоційні особливості і властивості відносяться до важливих характеристик особистості.

Емоційними ознаками особистості є вразливість, незворушність, чуйність, черствість, пристрасність, холодність, сентиментальність, реалістичність тощо. Емоційні властивості визначають виникнення і перебіг почуттів, оскільки об'єктивний світ специфічно відображається в емоційній сфері людини через почуття, що є специфічною формою відображення дійсності, у якій виявляється стійке суб'єктивно-емоційне ставлення людини з властивими їй потребами до предметів і явищ, пізнаваних і змінюваних нею.

Пізнавані предмети і явища дійсності, на які спрямована теоретична і практична діяльність людини, є об'єктами її переживань. Те, як вона ставиться до об'єкта свого почуття і як виражає це ставлення, становить якісний зміст почуттів. Людина може радіти, дивуватися, любити, ненавидіти, жаліти тощо. На

основі того, наскільки почуття є показником задоволення певної потреби або, навпаки, заважає її задоволенню, виділяють дві основні якості емоційного ставлення особистості до фактів її життя – позитивну і негативну. Поділяють ще почуття залежно від спрямованості: на моральні, інтелектуальні й естетичні. Іноді їх ще називають вищими почуттями. Моральні почуття відображають переживання людиною свого ставлення до суспільства, інших людей і самої себе. Інтелектуальні почуття – переживання людини, що виникають і виявляються в її розумовій діяльності, спрямованій на теоретичне пізнання дійсності. Естетичні почуття – це переживання, які виникають і розвиваються при сприйманні та створенні людиною прекрасного. Почуття гумору – це почуття до явищ чи осіб, які оцінюються позитивно і викликають симпатію, але разом з тим мають недоліки, що породжують добродушний сміх. Почуття іронії – це вираження гостро критичного ставлення до подій і людей. В іронії реальне оцінюється з позиції ідеального.

Тлумачні словники фіксують дуже велику загальну кількість емоцій. Однак учені-психологи вирізняють фундаментальні або базові емоції, кількість яких варіюється з погляду представників різних шкіл. Популярною є класифікація, запропонована американським психологом К. Ізардом. Учений виділяє такі базові емоційні стани: задоволення, інтерес, презирство, сум, сором, гнів, здивування, відраза [43, с. 63]. Емоції та почуття відображаються у мовленні. Людина у своїй мовленнєвій діяльності оперує різними номінативними одиницями мови, насамперед, різними класами слів, з різними їх комбінаціями, способами зв'язку, словами, що виступають у різних синтаксичних конструкціях тощо.

Із зовнішнього боку зв'язне мовлення виступає як упорядкований потік слів, тому й, мабуть, перші моделі відтворення мовлення будувалися як «словесні», тобто такі, що орієнтувалися насамперед, на слово, де вибір

однієї форми зумовлює появу іншої і т. д. Спроби з'ясування суті й природи цього явища зумовили необхідність опису загальної картини внутрішнього лексикону як певним чином організованої динамічної системи, що починає діяти, коли людина хоче говорити й активізує свою свідомість для реалізації цього наміру. Виділення поняття внутрішнього лексикону, що у багатьох психофізіологічних концепціях ототожнювався із словесною пам'яттю, є, з одного боку, наслідком усвідомлення тієї основної ролі, яку відіграє слово у формуванні висловлювання, і значення, яке має запас слів для нормального функціонування мовлення. Адже знання одного слова може забезпечити мінімальний контакт між тими, хто говорить, знання групи слів і словника забезпечує певний підмурівок для побудови висловлювання. З іншого боку, введення цього поняття до опису мовної спроможності людини і потреба з'ясувати внутрішні механізми породження мовлення були пов'язані з визнанням того, що велика частина значень, які виражаються засобами мови, асоціюються здебільшого із словом і що саме слово має безпосереднє відношення до передавання значень.

Упродовж тривалого часу вважали, що словник у свідомості людини можна подати найпростішим способом – списком. Мабуть, через це проблема довгий час залишалася поза увагою. Та у психолінгвістиці виникла потреба з'ясувати проблему внутрішнього лексикону, який повинен бути обов'язковим структурним елементом будь-якої семантичної теорії, що претендує на пояснення, створення і розуміння мовленнєвих процесів

Безперечно, найбільш усвідомленою одиницею у потоці мовлення виступає слово, що пояснюється специфікою тієї інформації, носієм і передавачем якої є слово. Як за обсягом інформації, так і за типом, слова оптимально відображають мовні й позамовні знання про світ. Їх форма майже ідеальна для того, щоб підвести під знак соціально значущий набір значень, часточку інформації про світ з метою фіксування суспільної сукупності знань про предмет або явище, яке виражається словом.

Наявність у свідомості людини двох типів знань – знань слів і їхніх значень – створює передумови адекватності процесу комунікації. Користування словом дозволяє тому, хто говорить, надати своєму реципієнтові засоби, необхідні, по-перше, для того, щоб пізнати в усій сукупності об'єктів той, про який іде мова, по-друге, ідентифікувати його вербально у подальшому мовленні. Важливого значення тут надають рідній мові, мотивуючи це такими параметрами: люди знають насамперед слова рідної мови, тримають у пам'яті певний запас слів, а це означає, що вони компетентні в: а) семантиці; б) синтаксисі, тобто в можливостях включення в різні синтаксичні конструкції; в) прагматиці, яка фіксує ставлення адресата повідомлення до ситуації і усвідомлення про доречність / недоречність використання певного слова у певній ситуації. У механізмі мовленнєвої діяльності умовно виділяють два її головні механізми – номінативний і синтетичний, один з яких є відповідальним за відбір і конструювання одиниць номінації, включення до складу висловлювання, інший – відповідальний за лінійне розгортання речення.

Слово є засобом відображення емоцій у художньому мовленні. Однією із текстових категорій, яка слугує засобом вираження ставлення автора та персонажів тексту до дійсності, що змальовується в тексті є *емотивність*, яку В. М. Телія тлумачить як лінгвістичну характеристику тексту (або лексикону), яка у сукупності мовних засобів здатна викликати емоційний ефект [102, с. 36 – 66].

Емотивність, на думку С. В. Гладьо [28, с. 64], актуалізується в художньому тексті за допомогою сукупності текстових компонентів – показників емотивності, тобто вплетених у текстову тканину емотивно навантажених слів, фраз, речень тощо, які прямо або опосередковано вказують на характер авторських емоційних інтенцій, експліцитно виражених або імпліцитно окреслених у тексті, моделюють імовірне емоційне реагування читача на текстову дійсність та / або опредметнюють фрагменти знань про світ, що є чи стають емоціогенними. Ці текстові компоненти

виділяються в тканині художнього тексту своєю особливою знаковістю, завдяки якій первинно задається їхня семантико-когнітивна неоднорідність, що виявляється в орієнтованості показників емотивності на різні типи знань, опрідметнених у художньому тексті, а також у різноманітному характері їхнього ймовірного впливу на емоційну сферу читача.

Емоційність психологічною категорією, а емотивність – лінгвістичною вважав В. І. Шаховський [11, с. 13; 110, с. 23–26]. У його розумінні емоційність є чутливістю людини до ситуацій та її чуттєвою реакцією на них, а емотивність є іманентно притаманною мові властивістю виражати засобами мови емоційність як психічний стан, відображати у семантиці мовних одиниць емоційні стосунки мовців через план змісту і план вираження.

Отож, емоційність і емотивність, як категорії психології, формують емотивну функцію мови, та емотивність як засіб вираження емоцій системою мовних засобів є категорією лінгвістики, безпосередньо пов'язаною із мовленням художнього тексту.

1.3. Вербальні засоби вираження емоцій

Мова є тим інструментом, який здатний передавати емоції та почуття людини. Тому цілком слушним є звертання лінгвістів до вивчення проблеми зв'язку емоційного стану людини із вербалізацією, оскільки вона ще не повністю досліджена як в теорії комунікації, так і в теорії тексту [28]. Тому сьогодні в лінгвістиці є актуальним вивчення текстів, які виражають емоції, зокрема тих мовних засобів, за допомогою яких мовець (письменник) виражає своє ставлення до тих чи тих людей, передає свої почуття, емоції через мову твору.

Наукове осмислення емоцій у лінгвістиці розвивається через їх осмислення психологією та традиційним мовознавством. Своїм корінням лінгвістика емоцій сягає поглядів тих лінгвістів, які досліджували мову і

емоції здавна (наприклад, Ш. Баллі [10], Е. Сепір [93] та інші), дискутували про те, чи повинна лінгвістика займатися вивченням емоційних складових. Тривалий час думки учених були надто різними у вирішенні цього питання. Частина з них уважала, що домінантою умові є когнітивна функція, і тому вони виключали вивчення емоційного компонента з досліджень про мову, інші дотримувалися протилежної думки

Лінгвістика емоцій сьогодні є сферою наукових зацікавлень вітчизняних і зарубіжних дослідників, як-от: Є. С. Азнаурова [2], І. В. Арнольд [3], Н. Д. Арутюнова [4; 5], О. О. Борисов [8], О. Б. Галич [27], Н. П. Киселюк [49], Н. І. Панасенко [80], В. І. Шаховський [110; 111] Н. Diller тощо. В межах системно-структурного мовознавства ці дослідники змогли визначити пріоритетний напрям у розвитку антропоцентричного напрямку і акцентували на важливих проблемах вивчення мови, в тім числі й у зв'язку з емоціями. Їхня думка є дійсно важливою для сучасних лінгвістичних і психолінгвістичних досліджень, адже мова слугує насамперед для передачі актуальної інформації, для раціональної обробки отриманих знань і для їх трансляції наступним поколінням. Ці процеси не можуть не супроводжуватися відчуттями, переживаннями, бажаннями мовців, а тому не можуть не враховуватися лінгвістикою.

«Емотивність, – на думку О. Є. Філімонової, – це потенційна категорія, а саме така, що здатна проявляти те чи те категорійне значення (емотивне) на різних рівнях мовної системи, тобто у статусі різнорівневих одиниць. Зокрема, емотивність має категоріальний статус на різних рівнях мовної системи та в мовленні – фонологічному, лексичному, граматичному, на рівні речення і тексту» [105, с. 134].

Дослідник М. С. Трубецкой [103] висловлює припущення про існування на фонологічному рівні зв'язку між входженням певного звуку до складу слова та значенням цього слова. За його твердженням, звук може викликати у свідомості мовців певне значення, тобто заміщати собою предмет чи дію, стаючи їхнім символом. А оскільки явища реального світу

оцінюються тим, хто сприймає, то його оцінки переносяться і на звуки, що супроводжують ці явища. Так виникають символічні значення звуків узагалі, які поширюються на звуки мовлення.

Емоції можуть передаватися за допомогою морфем, тобто, на морфологічному рівні.

Для вираження емоцій можуть уживатись синтаксичні конструкції (окличні, питальні, вставні елементи тощо), тобто вербальним засобом може виступати синтаксис.

Лексичний рівень, на думку В. І. Шаховського, має три групи лексики для вербалізації емоцій, це – специфічна експресивна лексика; лексика, що називає емоції; лексика, що виражає емоції [110, с. 101].

Лексика, що називає (описує) емоції, сама по собі не є емотивною: слова ‘страх’, ‘гнів’, ‘здивування’ містять лише поняття про певні емоції. На відміну від їх спонтанного входження у мовлення, описування є свідомим вираженням емоційного стану мовними засобами. Опису підлягає, зазвичай, не емоція у цілому, а її зовнішня експресія: міміка обличчя, очей, губ, пантоміміка, тембр голосу, інтонація тощо. Вербалізація їх відтворює атмосферу емоційних переживань, викликаючи в адресата почуття, адекватні наміру адресанта.

Семантика лексики, що виражає емоції, – емотивів – виражає внутрішній емоційний стан людини, її свідомості та психіки. Серед емотивів особливе місце займають вигуки. Деякі лінгвісти, як-от, О. О. Реформатський [89] уважали, що вигуки взагалі не мають предметно-логічного значення, тобто не означають поняття. Емотиви виражають і емоцію, і поняття, пов’язане з цією емоцією. У реченні вигуки виконують комунікативну й емотивну функції, що свідчить про їх важливу роль у мовленнєвому акті.

Емотивність специфічних експресивних лексичних одиниць – лайливих слів, вульгарних слів, жаргонізмів тощо – є складовою їхнього конотативного компонента як носія екстралінгвальної інформації. О. С. Ахманова

[6, с. 203] визначала конотацію як додатковий зміст слова (або виразу), його супровідні семантичні або стилістичні забарвлення, які накладаються на його основне значення, слугують для вираження різноманітних експресивних, емотивних та оцінних обертонів.

Емоції передаються на стилістичному рівні: за допомогою метафор, епітетів і порівнянь та інших художніх засобів. Метафора – один з основних прийомів пізнання об'єктів дійсності, їх найменування, створення художніх образів і породження нових значень. Метафора виконує когнітивну, номінативну та художню функції [22, с. 503–647]. Епітет – образне означення, влучна характеристика особи, предмета або явища, яка підкреслює суттєву ознаку, дає ідейно-емоційну оцінку [22, с. 539]. Порівняння – троп, який полягає у зіставленні одного предмета з іншим для того, щоб розкрити, яскравіше змалювати його. У результаті цього зіставлення, зображуване немов би конкретизується, стає більш очевидним і виразним. Метафора, порівняння та епітети підсилюють емотивне навантаження повідомлення та є дієвими засобами впливу на читача.

Отож, вербалізація емоційного стану людини забезпечується усіма рівнями мови: фонетичним, морфологічним, синтаксичним, лексичним та стилістичним, тобто, мова здатна виражати соціальні та індивідуальні емоції, а також емоційні стани та реакції людини. Кожний рівень має свої вербальні засоби для передавання емоцій.

РОЗДІЛ II

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕМОЦІЙНИХ ВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Мета лексико-семантичного аналізу вербальних засобів передавання емоцій полягає у тому, щоб розкрити загальні та специфічні ознаки змістової структури досліджуваних лексичних одиниць в єдності і взаємозумовленість їх парадигматичних характеристик, виявити природу позитивного та негативного емоційно-оцінного забарвлення лексем, визначити об'єктивні критерії, на які спирається класифікація позитивних та негативних емоційних назв у межах лексико-семантичної системи.

2.1. Особливості семантики емоційних вербальних засобів

Характерною особливістю досліджуваних вербальних засобів є їх емоційність як один із виявів прагматичного аспекту семантики: «Прагматичне значення – закріплене у мовній практиці відношення мовців до вжитих знаків і відповідний вплив знаків на людей» [78, с. 35]. За своєю природою прагматична оцінка семантики пов'язана з емотивною (експресивною) функцією мови. О. О. Тараненко підкреслює, що «емоційно-оцінна характеристика групується в розряди за принципами: а) вираження емоційної оцінки – вираження емоційного ставлення; б) у межах вираження емоційної оцінки – на вираження негативної (несхвальне, зневажливе та ін.) і вираження позитивної (схвальної) оцінок» [100, с. 123]. Автор вказує, що мовно-стилістичне вираження

негативної емоційності значно переважає за кількістю як різновидів так і конкретною мовою матеріалу і вираження позитивної емоційності [100, с. 123-124]. Незважаючи на помітне і тривале зацікавлення лінгвістів питаннями, що стосуються емоційно-експресивного забарвлення різних пластів лексики тої чи тої мови, його місця, статусу в семантичній структурі слова, вони, як бачимо із аналізованої вище науково-теоретичної літератури, розв'язувались по-різному.

Н. Д. Арутюнова вважала, що емоційно-експресивні елементи не входять у лексичне значення слова. «Цілком очевидно, що подібні додаткові експресивно-емоційні «співзначення» не можуть бути поставлені в один ряд із тим предметно-логічним змістом слова, який фіксується його значенням, не можуть входити як складовий елемент у значення слова, оскільки ці «співзначення» не є об'єктивними у мовному плані явищами [5, с. 170]. Цей погляд поділяв і М.П. Кочерган [62, с. 73-81]. При цьому дослідники спиралися на те, що емоційно-експресивні елементи можуть розвиватися незалежно від предметно-логічного змісту слова і проявлятися поза ним через звукове оформлення. В окремих випадках емоційні елементи пов'язуються не з словом, а з тими предметами, явищами, що їх дане слово називає. Звертається увага і на те, що при включенні емоційно-експресивних елементів у значення слова «відбувається змішування об'єктивних і суб'єктивних планів» [43, с. 171].

Такий підхід можна було б прийняти за умови зведення семантичної структури слова тільки до її об'єктивно-змістового аспекту, а також визнання того, що людина пізнає об'єктивну дійсність безвідносно до себе. Насправді ж, у процесі пізнання вона не об'єктивно вивчає явища навколишнього світу, а сприймає й фіксує певні відношення між собою і фактами пізнаної

дійсності, оцінює роль тих чи інших предметів, явищ у своєму бутті, зіставляє цінність об'єкта з деякими стереотипами за певною оцінною шкалою, яка відображає суспільно прийняті норми уявлень про добро і зло, корисне і шкідливе, гарне і погане, висловлює своє ставлення до висловлюваного, емоційно сприймає.

Людина, закріплюючи за певним явищем, предметом слово, не тільки називає їх, а й виражає своє ставлення. «Слова перебувають у безперервному зв'язку з усім нашим інтелектуальним і емоційним життям» [22, с. 601]. Причому, у лексиці фіксується не тільки суб'єктивна, а й суспільна оцінка. «Слово переливається експресивними барвами соціального середовища. Відбиваючи особливість (індивідуальну або колективну) суб'єкта мови, характеризуючи його оцінку дійсності, воно кваліфікує його як представника тієї чи іншої соціальної групи» [19, с. 21].

По-іншому, емоційно-експресивне відношення детерміноване світосприйняттям народу – носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих у суспільстві критеріїв оцінки.

Крім того, у сучасній семасіології простежується тенденція досить широко інтерпретувати семантичну структуру слова. До поняття семантичної структури слова звертався Ш. баллі, розмежовуючи об'єктивне і суб'єктивне в семантиці слова, виділяючи «дальше» і «ближче» його значення. Л.О. Пустовіт, яка розглядає семантичний склад слова як особливу форму відображення предмета дійсності у свідомості, «як відношення між звуковим комплексом і поняттям і як віднесеність звукового комплексу до явищ дійсності» [35, с. 55], стверджує: «Важливим у слові є не тільки його «предметне» значення (понятійний зміст), а й експресивно-стилістичне забарвлення у широкому розумінні»

[35, с. 54]. Тому включає ті експресивні елементи, які постійно і однозначно характеризують саме явище, яке відображається словом, в поняття «лексичного значення». Аргументуючи це тим, що експресивно-стилістичне забарвлення – це не забарвлення слова як звукового комплексу, а та призма, через яку сприймається зміст» [35, с. 52].

Подібне висловлювали й інші дослідники. Так, наприклад, А.А. Бурячок вважав, що «значення слова визначається не тільки відповідністю його тому поняттю, яке виражається за допомогою цього слова, воно залежить від експресивного і стилістичного забарвлення слова» [16, с.65]. О.С. Ахманова дотримується думки, за якою стилістичне забарвлення нашаровується на власне лексичне значення [6, с. 18].

У структуру лексичного значення включає емоційно-експресивне забарвлення і Л.А.Лисиченко. Вона розглядає слово як мовний знак, що є двосторонньо визначеним: його зміст зумовлюється відношенням до позамовної дійсності та системними зв'язками з іншими лексичними одиницями. Зважаючи на таку двосторонню залежність, до найсуттєвіших і загальних елементів лексичного значення Л.А.Лисиченко зараховує:

- 1) семантичні компоненти, зумовлені позамовними факторами: предметно-понятійну віднесеність слова та емоційно-експресивні елементи;
- 2) семантичні компоненти, зумовлені внутрішньомовними факторами: стилістичну характеристику слова, його властивість сполучатися з певним колом слів та словотвірні зв'язки [67, с. 13-17].

Розуміння емоційно-експресивного забарвлення лексем як компонента їх семантичної структури пояснюється тим, що, «крім номінативно класифікуючої діяльності свідомості, яка

обслуговує пізнавальні потреби людини, для неї настільки ж природно реагувати на світ емоційно, класифікуючи означуване як приємне чи неприємне, корисне чи шкідливе» [24, с. 5 – 6]. Тобто, висловлюючи свою думку, розповідаючи про якісь події тощо, «людина не може цілком абстрагуватися від свого ставлення до висловлюваного і так чи інакше виражає свою оцінку» [23, с. 65].

У цьому плані слушним є твердження Є. М. Вольфа про те, що значення «лише наближено, не як «дзеркальний мертвий акт» визначає гносеологічний процес нашої свідомості, а ... може мати більшою чи меншою мірою суб'єктивно-оцінний характер, з одного боку, та видільно-розпізнавальний характер – з іншого. Як перша ознака з'являється поняття емотивності, тобто емоційного забарвлення, або, точніше, емоційний компонент семантичної структури слова, а як друга, тобто видільно-розпізнавальні моменти, з'являється денотативне значення» [26, с. 37].

Враховуючи викладене, ми при розгляді досліджуваних вербальних засобів виходимо з того, що емоційність цих лексем входить до складу їх семантичної структури як конотативний елемент.

Тобто, загальна структура значень емоційної лексики є двочленною. Вона містить денотативний (сигніфікативний) і конотативний (прагматичний) компоненти. Денотативний компонент семантики емоційних номінацій складають природні (вроджені чи набуті) або суспільством приписувані семантичні ознаки, які характеризують різні особливості та відношення людини. Ці ознаки якраз і становлять логіко-предметну основу таких лексем. Щодо конотативного аспекту, то, незважаючи на особливо помітний в останні роки інтерес до нього, саме поняття конотації у мовознавчій літературі трактується по-різному.

Це пояснюється низкою причин: по-перше, необов'язковістю, на думку деяких учених, цього компонента для значення мовних одиниць; по-друге, випаданням з поля зору лінгвістів поняття внутрішньої форми слова; по-третє, невизначеністю статусу стилістичного забарвлення слова; по-четверте, відсутністю такої типології лексичних значень, в якій би дане конотативне явище знайшло відповідну інтерпретацію та багатьма іншими [102, с. 36 – 66].

«Конотація – семантична сутність, яка узуально чи okazіонально входить у семантику мовних одиниць і виражає емоційно-оцінне та стилістично марковане відношення суб'єкта мовлення до дійсності ...» [102, с. 55]. Конотація – це також «додаткове значення слова, його супутні семантичні чи стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення, служать для вираження різних експресивно-емоційно-оцінних обертонів...» [7, с. 203-204]. Відразу ж зауважимо, що майже в такому самому значенні, що і конотація, уживається термін «забарвлення» (функційно-стилістичне, експресивно-емоційне, емоційно-оцінне та ін.) [7, с. 285]. До додаткових компонентів лексичного значення, які не входять до його понятійного змісту, а утворюють конотативну частину, належать: внутрішня форма, елементи експресивно-стилістичного характеру (несуть інформацію про соціальну оцінку явищ) та соціально-психологічної асоціації, пов'язані з тим чи іншим словом [8, с. 12].

Інші вчені пояснюють виникнення конотацій, які супроводжують мовні одиниці, певними асоціаціями і сферами вживання. І хоча при цьому конотативні елементи вважаються складовими лексичного значення, вони одночасно інтерпретуються як щось додаткове. Розрізняють також емоційність («вираження в

слові відношення мовця чи до поняття, реалізованого даним словом, чи до предмета, зв'язаного з даним словом через його предметну віднесеність» [2, с. 166], експресивність («виражально-зображувальні якості слова, образність» [2, с. 158] і оцінність, «закладену в слові позитивну чи негативну характеристику людини, предмета, явища» [23, с. 66].

Розуміння конотації як «особливого макрокомпоненту значення номінативних одиниць, який є інструментом створення експресивного забарвлення» [102, с. 50], дозволяє розглядати її як спосіб вираження емоційності, як один із видів модальності. На відміну від об'єктивно-часової модальності, яка входить у план змісту, оцінна модальність виражає відношення мовця до всього об'єктивного. Емоційна модальність є зв'язком, установленим між ціннісною орієнтацією мовця і названою реалією (її ознакою), оцінюваною позитивно чи негативно за будь-яким критерієм у відповідності зі «стандартом» буття речей, який лежить в основі норм оцінки [102, с. 53]. Тому емоційну модальність доцільно розглядати як упорядкований комплекс ознак, що утворюють структуру. Останню визначають ще як модальну рамку, обов'язковими елементами якої виступають: експліцитний або імпліцитний суб'єкт (особа чи соціум, з точки зору якого дається оцінка), об'єкт (оцінюваний референт), підстава (критерій, що відображає уявлення суб'єкта про об'єкт) і характер емоційності (абсолютна, естетична, порівняльна) [42, с. 21-34]. При цьому зазначимо, що в емоційній структурі виділяється багато інших елементів, які відбивають її складну будову [29, с.54-60].

Емоційність існує у вигляді трьохелементної структури (позитивна, нульова, негативна), схематично це можна зобразити так: +, 0, - [29, с. 9].

Доцільність виділення нульової емоційності знаходить своє підтвердження у загальнофілософському положенні про те, що пізнання об'єкта дійсності завжди передбачає його емоційність. Пізнавально-класифікуюча діяльність людини знаходить відбиття в мовних одиницях, у словах, які закріплюють поряд із результатами пізнавальної діяльності людини і відношення суб'єкта до пізнаної дійсності. Таким чином, емоційний компонент виступає як обов'язковий у семантичній структурі слова, в його конотативній частині.

Емоційність— це семантична категорія, яка, ґрунтуючись на протиставленні часткових значень негативної, нульової, позитивної емоції, «виражає відношення мовця до названого словом предмета чи поняття» [88, с. 15]. Саме у вираженні даного відношення простежується важлива соціально-прагматична роль цієї категорії, адже у різних сферах на вживання слів не можуть не впливати соціальні групи, які нерідко вкладають різні емоції в одні і ті ж слова. Її також вважають загальномовною категорією, притаманною всім стилям, що охоплює весь лексичний склад мови, по-різному проявляючись в його окремих групах і пластах. Емоційність перш за все характерна для прикметників, у яких знаки “+” чи “-” властиві семантиці самого слова чи індуковані в контексті, та іменників, певна група яких стала об'єктом розгляду у нашій дипломній роботі.

Багатоаспектність категорії емоційності (вона є також категорією функційною) спричинило її лінгвістичне вивчення у різних напрямках: комунікативному, стилістичному, лексичному тощо, що постійно перетинаються. Останнім часом все більше уваги у дослідженнях приділяється проблемі класифікації вербальних емоційних засобів та їх вербалізації.

2.2. Класифікація емоційних вербальних засобів

Якщо трактувати емоційність як вираження «відношення мовця до предмета мовлення з погляду протиставлення позитивного / негативного» [107, с. 5] і вважати це протиставлення найважливішим її показником, то емоційну лексику можна розмежовувати лише на позитивно і негативно забарвлену, наприклад: *пестл. пестунчик, пестл. кучерявчик, зневажл. базікало, зневажл. брехач, зневажл. дармоїдка*. Коли ж взяти до уваги трьохелементність структури емоційності, то з огляду на це всі досліджувані лексичні засоби є емоційними. Так, на основі нульової емоційності, що «виражає байдуже ставлення носіїв мови до ознак референта, входить у структуру значення слова, виражає норму якоїсь якості і служить фоном, відносно якого сприймаються емоційні відхилення в той чи інший бік» [107, с. 8], можна виділити третю групу нейтрально-емоційних назв: *боягуз, горбань, вертун, насмішниця*. З огляду на це у групі емоційних номінацій виділяється нейтрально-емоційна та емоційно-маркована лексика, яка містить позитивно і негативно забарвлені лексичні одиниці. Емоційно-марковані одиниці чітко сприймаються у лексико-семантичній групі на фоні їх нейтрально-емоційних синонімів.

Нейтрально-емоційна лексика виражає байдуже ставлення, ґрунтується на раціонально-емоційних, логічних міркуваннях про об'єктивно притаманні референту якості: *заїка, каліка, блондин, вусань, нахлібниця*. Оцінно-марковані предикатні назви – це такі назви осіб, в основу яких кладеться одна, рідше дві якісних ознаки, що супроводжуються оцінкою, яка відбиває позитивне чи негативне ставлення суб'єкта до ознак, що складають основу назви: *зневажл. балакун, зневажл. патякало,*

зневажл. приплічник, зменш-пестл. безталанник, зменш-пестл. білявочка, пестл. бідолашка, зневажл. хвойда, зневажл. фіфа.

Цікавими є спостереження С. М. Іваненко, яка вважає, що «всі слова з оцінним забарвленням можна поділити на актуально і потенційно оцінні» [45, с. 58]. Актуально-оцінні – це зрозумілі без контексту лексичні одиниці з яскраво вираженим негативним чи позитивним забарвленням. Потенційно оцінні тяжіють до них, а тому їх ще називають модально-оцінними позитивного та негативного спрямування. Набуття словом модально-оцінного забарвлення, а, відтак, емоційності, – результат тісної взаємодії його і контексту. Наприклад, постійне вживання слова в негативному контексті може призвести до закріплення за ним негативного значення, а, значить, негативних емоцій, і навпаки [18, с. 24]. «При тривалому постійному вживанні слова в однакових мовленнєвих ситуаціях його значення нерідко спеціалізується в певному напрямку» [108, с.18]. Це значною мірою можна застосувати до нейтрально-емоційних назв, які сприймаються як слова із позитивною чи негативною спрямованістю, що дозволяє розглядати їх як модально-емоційні.

Предметом дипломного дослідження виступають, насамперед, емоційно-марковані вербалізатори. Нейтрально-емоційні назви привертатимуть увагу в плані виявлення згаданої потенційної емоційності та як певний фоновий пласт актуально емоційних назв.

Виділення емоційно-маркованої лексики спирається на: 1) систему словникових позначок (але вони є в порівняно незначної кількості назв) та 2) індикатори емоційності, закладені в самому тлумаченні значення [107, с. 19].

Зневажл. агакало, фам. дилда, вульг., лайл. шлюха, розм. хвалько, книжн. агнець, ірон. донжуан, розм., жарт. м'ясоїд.

Наведенні приклади свідчать про те, що існує низка позначок (ремарок), які різняться між собою. Щодо ремарок на зразок *зневажл.*, *фам.*, *ірон.*, *пестл.* та деяких інших переважна більшість учених погоджується з тим, що вони вказують на емоційність, і навіть називає їх емоційними [79, с. 82].

Стосовно ж позначок *книжн.*, *розм.* думки розділилися: одні вважають їх власне функціональними, стверджуючи, що вони вказують на сферу вживання мовних одиниць, інші припускають, що подібні ремарки можуть мати емоційний характер і вказувати на додаткову інформацію, «пов'язану із соціальною оцінкою явища як застарілого, стилістичного обмеженого...» [23, с. 28]. О.С. Ахманова з цього приводу зауважує: «Звичайно в словниках не робиться чіткого розмежування оцінно-експресивно-емоційних моментів і диференціації слів за сферами вживання. А “стилістична позначка” містить обидва ці моменти» [6, с. 76]. У роботі ми також схилиємося до такої думки, і всі номінації з різноманітними словниковими позначками вважаємо емоційно-маркованими, хоча розуміємо, що вони відрізняються ступенем і характером вияву оцінності та емоційності.

Більшою мірою суб'єктивний підхід проявляється при виділенні емоційної лексики за другим (зі згаданих) критерієм. Незважаючи на те, що словники достатньо об'єктивно фіксують лексичне значення, у них непослідовно відбиваються оцінні, емоційні елементи або ж ці компоненти визначаються лексикографами на основі власної інтуїції. Наприклад, без жодних позначок подаються у СУМ(і) слова: *варивода* «вередлива людина» [95, I, с. 292], *смільчак*, *буркотун*, *буркотуха*, *бездара* та інші, які, на наш погляд, характеризуються помітною емоційністю.

В основі наведеної класифікації емоційних назв лежить розмежування нульової, позитивної та негативної емоційності.

Відомі й інші підходи до класифікації емоційної лексики. Можна визначити дві групи емоційної лексики. До першої будуть належати лексичні одиниці, що виражають емоційність, закладену в самому їх значенні (сюди можна віднести і випадки переносу, і вираження емоційності за допомогою афіксальних елементів), наприклад: *розм. бідачисько, зневажл. бамбула, «тюхтій»* [95, I, с. 99], *дзига, золотко* (про людину); емоційність назв другої групи досягається традиційним уживанням їх у відповідних високих чи знижених контекстах: *уроч. глашатай, поет. баян, книжн. вершитель.*

На основі трьох кваліфікативних сфер пізнавальної діяльності людини (емоційно-чуттєвої, раціонально-оцінної, чуттєво-образної) Є. С. Азнаурова виділяє групи стилістично забарвлених назв, у яких реалізується відношення між номінативними та емоційними компонентами значення, що породжує значну різноманітність відповідних найменувань. Такий підхід дозволяє виділити три групи емоційних назв: 1) лексеми, значення яких є результатом взаємодії у слові чуттєвого й раціонального, називного й емоційного компонентів; 2) назви виключно з емоційним значенням; 3) слова, емоційний компонент яких реалізується через окремий лексико-семантичний [2, с.28].

За Т.В. Радзівєвською, у межах емоційних назв можна простежити кілька типів [88, с. 14 – 19]. Перший – це лексика, щодо якої виявляється її сфера вживання: *розм. вихваляка, розм. лежень, розм. пройдоха, книжн. агнець, книжн. протезе*. Інший тип репрезентує лексика, що містить інформацію про ставлення мовця до предмета мовлення. Даний тип охоплює три підтипи:

1) лексичні одиниці з емоцією, здійсненою на інтелектуальному (розумовому) рівні: *бездіяльник, лицемір, лицемірка, самодур* (у словниках для слів цього підтипу не

застосовуються жодні спеціальні позначки, оскільки їх семантика містить характеристику особи з точки зору її здібностей та вад);

2) лексеми, що вказують на емоційний стан мовця чи емоційність ставлення його до предмета мовлення: *зневажл. обжирайло, зневажл. вискочень, фам. задрипанець, фам. гевал* «велика, неповоротка, незграбна людина» [95, II, с.45], *ірон. великорозумник, жарт. котигорошок* «про людину невеликого зросту» [114, IV, с.309] *жарт. дрімайло, пестл. русявочка, уроч. трудар* (дані лексеми у словниках фіксуються із позначками: *зневажл., фам., ірон., жарт.* та ін.);

3) слова зі значенням лайливості: *лайл. бевзень* «вайло, йолоп, бовдур» [95, I, с. 118], *лайл. солоній* «...роззява» [95, IX, с. 452], *лайл. мазепа* «про неохайну грубувату або нерозумну людину» [95, IV, с. 595]. Безперечно, лайлива лексика відрізняється від іншої. Зокрема, їй не властива номінативна функція. Вона також не просто виражає емоції, а використовується з метою образити, принизити людину. Виділення даного підтипу не потребує ніяких спеціальних критеріїв емоційності. При цьому необхідно звернути увагу на деякі моменти. Оскільки не існує єдиного підходу до лайливої лексики (в словниках вона також інтерпретується по-різному: виявляється або як характерна ознака окремого значення, або фіксується через відтінок, чи окреслюється як особливість уживання слова), то нема й одностайності серед учених щодо класифікації відповідних лексичних одиниць.

Окремі мовознавці виділяють дві групи у складі лайливої лексики [4, с.231]: слова, які містять інформацію не про означуваний предмет, а про предмет чи особу, стосовно яких вони вживаються як лайка: *бидло* «3. *лайл.* Скотина, хам» [95, I, с.165], *барахло* «2. *лайл.* Про погану, негідну людину» [95, I, с. 104],

розм., лайл. каналія «... шельма, пройдисвіт, шахрай» [95, IV, с. 86]; а також назви осіб, семантика яких містить мотивацію лайливості у вигляді вказівки на негативні якості предмета чи особи: ідіот «2. лайл. Дурень, недоумкувата людина» [95, IV, с. 12], кретин «2. лайл. Дурень, тупа, нікчемна людина...» [95, IV, с. 337]. У подібних випадках лайливість у словнику фіксується часто як відтінок певного значення: розм. невдаха, розм. лежебок. Згадана перша підгрупа не викликає жодних застережень, бо предметна інформація, виражена емоційними назвами осіб, неконкретна, простежується відрив їх семантики від позначуваних предметів дійсності, який і перетворив негативну емоційність в лайку. Щодо другої, то вона викликає певні сумніви, бо словам, що входять до її складу, певною мірою властива номінативна функція, і, крім того, вони відрізняються від власне лайок певними особливостями вживання та ін.

У групі лайливої лексики розмежовують три підгрупи: прокляття, образи і окремо вульгаризми (приклади останніх: *вульг. трепло* «базіка, базікало, хвастун» [95, X, с. 247], *вульг. потаскуха*, *вульг. з відтінком лайл. Паскудник*).

Цікавою спробою класифікації емоційних номінацій є поділ їх на власне емоційні й емотивно-оцінні [77, с.24]. Почнемо з того, що у складі емоційно-експресивної лексики розрізняють кілька підгруп, а у їх межах такі слова, які містять елемент оцінки у своєму прямому значенні. У даному випадку номінативна функція ускладнюється оцінним ставленням мовця до названого явища. Лексеми цієї підгрупи, звичайно, однозначні, а компонент оцінності настільки очевидний, що не дозволяє вживати слова в інших значеннях. Друга підгрупа представлена багатозначними словами, які у прямому значенні знаходяться поза сферою емоційності, зате у переносному наділяються яскравим емоційним

забарвленням. Приклади лексем першої підгрупи: *розм. настира*, *розм. невмивака*, *розм. пустомеля*, *зневажл. лизоблюд* «підлабузник» [95, IV, с.484]; другої – *патика* «3. перен., *зневажл.* Про неповоротку, тупу і т.ін. людину» [95, IV, с.93], *овечка* «2.перен., *зневажл.* Про покірливу, боязку людину» [95, IV, с.611], *порохня* «2. перен. *зневажл.*...// лайл. Про дуже стару або нікчемну людину» [95,VII, с. 286], *ворона* «2. перен., *зневажл.* Про неуважну людину» [95, I, с. 740].

Розглянемо детальніше таку пару слів *розм. розтяпа* і *гава* «2. перен., *зневажл.* Неуважна, нерозторопна людина» [95, II, с. 8]. У першому випадку реалізується власне емоційне значення, в якому головну позицію займає денотативно-емоційна модальність, що несе інформацію про неуважність особи, і це об'єктивно погано. У другому – наявна також емотивно оцінна модальність, в результаті чого і виражається зневажливе ставлення мовця до суб'єкта висловлювання. Таким чином, однозначні слова одномодальні, а відповідні емоційні лексичні варіанти у структурі полісемічних слів – двомодальні. Одномодальні характеризують предмет за денотативною ознакою, а емотивно-оцінна модальність у багатозначних словах є додатковою до ознак, що входять у фокус об'єктивної емоційності.

На основі розрізнення двох видів модальності якраз можна виділити дві групи емоційних назв: власне емоційні та емотивно-оцінні. Власне емотивні (*розм. нечема*, *розм. пронира*, *розм. ненажера*, *розм. Хвалько*) характеризують сам предмет називання (особу) і здебільшого є однозначними, відрізняються від емотивно-оцінних метою, певними особливостями вживання і т. ін. У процесі називання тут реалізуються дві функції: пізнавальна й оцінна. Емотивно-оцінні на зразок *корова* 2. перен., *зневажл.* «Про незграбну, товсту або нерозумну жінку» [95, IV, с.295], *ягня* «2.

перен., *зневажл.* про покiрну лякливу людину» [95, XI, с.624], *стовп* «4. перен., *лайл.* Обмежена або некультурна людина» [95, IX, с. 721], *шляпа* «2. перен., *зневажл.* Безхарактерна людина, телепень» [95, XI, с.493], якi є номiнaтивнo-похiдними, обов'язково мiстять вказiвку на те, що лягло в основу нової номiнації. Суб'єкт мовлення при називанні у даному випадку реалізує три функції, крім пізнавальної та власне оцiнної (вони ведуть до створення цiннiсної системи, визнаної соціумом), ще й емотивнo-кваліфікативну, пов'язану з його прагматичною діяльністю.

Розглянувши рiзні підходи до класифікації емоційних найменувань і враховуючи особливості зібраного матеріалу, в дипломній роботі розрізняємо: а) нейтрально-емоційні, б) позитивно і в) негативно забарвлені емоційні вербальні засоби. У межах цих груп в свою чергу виділяємо власне емотивні та емотивнo-оцiнні вербальні засоби, що реалізуються як одно- та багатозначні слова.

У відповідності з темою та метою нашої роботи ми розглядаємо вербальні засоби вираження емоційності на лексичному рівні.

РОЗДІЛ Ш

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ ЛЕКСИЧНИМИ ЗАСОБАМИ

3.1. Вербальні засоби емоційного стану людини, мотивовані прагматичною ситуацією

Вербальні засоби цієї цієї групи – емоційна лексика, яка утворюється від назв предметів і явищ, життєвих ситуацій, подій, що не залишають людину байдужою, викликаючи у неї позитивні чи негативні емоції, приємні та неприємні переживання, тобто, є прагматичними. До цих слів належать почуття, стани людини, особливості її поведінки. Напрямок прагматики семантичного розвитку охоплює поняття «предмет, ситуація – емоція, яку вони викликають», та поширення нової назви на схожі емоції від інших явищ:

аборт «передчасне переривання вагітності»;¹

агресія «погрозлива, войовнича поведінка, манера мовлення»;

ажіотаж «велике збудження, хвилювання, боротьба інтересів навколо якої-небудь справи, питання». Наприклад: *В селі навколо навали цих листів, які приходили невідомо від кого, але майже до кожного другого жителя, до того ж – із різних міст, створився нездоровий ажіотаж;*

акуратно «охайно»;

амнезія «втрата пам'яті внаслідок ураження головного мозку»;

аморальність «відсутність моралі, неморальність»;

¹Тут і далі тлумачення подаємо за Словником української мови: В 11-ти томах.-К.: Наукова думка.-1970-1980.-Т.1-11.

ахінея «нісенітниця, дурниця»;

бадьорий «сповнений енергії, сили, жвавий»;

байдуже «однаково, не має значення»;

банда «озброєна група злочинців»;

бандит «озброєний грабіжник, розбійник»;

бардак «відсутність порядку й дисципліни; безлад». Наприклад: *Ви знаєте, що я член райкому і не потерплю, щоб член бюро райкому розводив у своїй школі такий бардак;*

безстрашно «який не знає, не відчуває страху; відважний, хоробрий»;

біль «відчуття прикрасі, образи, смутку»;

блудити «ходити, їздити навмання, не знаючи шляху»;

бойня «масове вбивство людей; бійня, різанина»;

божеволіти «чинити безумство, шаленіти»;

боронити «обороняти, захищати кого-, що-небудь»;

бойкот «знак протесту»;

боязкий «який усього боїться; несміливий, полохливий, лякливий»;

боятися «відчувати страх ким-, чим-небудь»;

буцегарня «приміщення для тимчасового ув'язнення»;

бушувати «поводитися нестримано, виявляти гнів, роздратування»;

валандатися «ходити без діла, вештатися»;

варвари «жорстокі, грубі люди»;

вдячний «який відчуває вдячність до кого-, чого-небудь»;

видурити «добувати, отримувати щось за допомогою хитрощів; виманювати»;

вирок «категоричне рішення про що-небудь, оцінка чогось»;

випробування «знегоди, великі труднощі, лихо»;

витівка «вчинок, дія, вигадка, що виходить за межі звичайних норм»;

вишмигнути «швидко і непомітно вийти куди-небудь»;

відвага «відсутність страху в людини перед небезпекою, героїзм». Наприклад: *Не має також відваги битися в істериці й нервах, по-вовчому завиваючи від плачу, щоби хоч відганяти думку про смерть;*

війна «стан ворожнечі, суперечка»;

в'їдатися «чіплятися, приставати до кого-небудь»;

воля «здатність людини свідомо керувати своїми діями заради досягнення мети»;

ворог «недруг, супротивник»;

встидати «соромити кого-небудь, сварити за щось»;

втелющитися «влізти, потрапити в небажане місце, справу»;

втручатися «вплутуватися в яку-небудь справу»;

ганьба «недобра слава, безчестя». Наприклад: *На тому подвір'ї, де її маму Катрінку наздогнала ганьба й людський осуд, давно газдують чужі люди, не знаючи, що Северина обходить свою батьківщину десятими дорогами, лугами понад річкою, коли спускається в село до церкви;*

гарячий «сповнений енергії; енергійний, пристрасний»;

гарячка «стан великого збудження».

гепнути «вдарити по чому-небудь»;

гнівити «викликати гнів, роздратування; сердити»;

гніздитися «міцно триматися в чому-небудь, де; коренитися»;

горе «душевні переживання, печаль, смуток»;

грабіж «викрадання чужого майна; грабунок». Наприклад: *А декого з тутешніх усе ж пожаліли від грабежу та погрому – та й лишили навіть з приплотом;*

гріх «порушення релігійно-моральних догм-настанов»;

гризота «душевні страждання, мука»;

гудити «виносити осуд, виражати незадоволення; ганити»;

дебоширити «учиняти дебош, бешкетувати»;

демонстативно «навмисне, щоб звернути увагу»;

дибати «повільно і важко або невміло переставляти ноги»;

догодити «зробити що-небудь прємне, бажане, потрібне, щоб задовольнити кого-небудь або викликає чию-небудь прихильність»;

допекти «словами, діями виводити когось з терпіння, рівноваги»;

драпати «швидко тікати, бігти куди-небудь»;

дрочитися «навмисне злити кого-небудь, викликати гнів у кого-небудь»;

дурити «обдурювати кого-небудь»;

дурний «позбавлений розумного змісту; беззмістовний»;

дурниця «щось несуттєве, незначне»;

дурман «те, що одурманює, п'янить; одурманюючий засіб»;

дурманний «який запаморочує, п'янить»;

дутий «який не відповідає дійсності; навмисне перебільшений»;

жалість «співчутливе ставлення до чужого горя». Наприклад: *Щоб не гнівити доброго чоловіка, в очах якого стояла осіння сльота й невимовна жалість, Катрінка таки купила дамські черевики за двадцять чотири крони, хоч і довго вагалася: могла би і в постолах ходити до старості;*

жалісливий «схильний до жалості, співчуття»;

жаль «почуття смутку, журби»: *Чи то їй було жаль свої родичів із хворими від роботи хребтами, чи брав жаль за теперішню нестачу надмірного сонця над головою... Але згадка-словосполучення про барвисту її батьківщину щоразу викликала тривале хвилювання.*

жах «почуття, стан дуже великого переляку, страху, що охоплює кого-небудь»;

засмутитися «ставати смутним, невеселим»;

заманити «приваблюючи чим-небудь, заохочувати, спонукати до чогось»;

затесатися «пробираючись ким-, чим-небудь, проникати кудись»;

звірячий «дуже сильний, надмірний»;

зітхати «глибоко вдихати і видихати під впливом якихось почуттів»;

злодійство «розкрадання чиеї-небудь власності; крадіжка»;

злорадний «сповнений злорадства- почуття злого задоволення від чиеїсь невдачі»;

злякати «викликати страх; перелякати»;

зnelюдніти «стати безлюдним або малолюдним; спустіти»;

змерзлий «збайдужілий»;

ігнорувати «навмисно не помічати кого-, чого-небудь»;

ідилія «мирне, щасливе життя». Наприклад: *Мало не до ранку дивилася крізь шибу на освітлену місяцем божественну – ніби картинну – красу, підозрюючи, що ніякого кінця світу в такій ідилії бути не може;*

істерика «нервовий напад, що характеризується , зокрема, раптовим переходом від сміху до сліз»;

каламуть «неспокій, тривога»;

катастрофа «раптове лихо, подія з тяжкими катастрофічними наслідками»;

катувати «сильно бити, завдавати тяжких мук, страждання»;

кволо «невправно, невміло»;

кладовище «місце для поховання померлих; цвинтар, гробовище»;

колізія «зіткнення протилежних поглядів, інтересів». Наприклад: *А чоловікові, мовляв, добрі люди порадили одружитися намені – і зняти проблему, якщо я, звичайно, поводитиму себе розумно. Благо, чоловік розлучений і колізії не виникатиме;*

колотнеча «побутові незгоди, сварки»;

кончина «смерть, сконання, тлін»;

кривда «несправедливий вчинок щодо кого-, чого-небудь»;

лаяти «різкими образливими словами висловлювати осуд, докори»;

летіти «дуже швидко переміщатися»;

лихо «обставина, подія, що викликає страждання; горе, біда»;

лихоманка «хворобливий стан, при якому людину кидає то в жар, то в холод; гарячка»;

лихослів'я «уживання лайливих, соромітних слів»;

лукавити «хитрувати, приховуючи правду»;

любити «відчувати глибоку відданість, прив'язаність до кого-, чого-небудь»;

люкс «позначення чого-небудь надзвичайно розкішного, вигідного, доброякісного»;

лють «почуття роздратування, злості, гніву»;

ляпас «удар по щоці або шиї долонею»; Наприклад: *Спочатку дала доброго ляпаса по безтямному п'яному обличчю, засунула, як лантух, у машину, й погнала через усе місто на червоне світло; на дачі влила в мене літрів зо п'ять марганцівки і ще якоїсь гидоти й потягнула за ріг будинку; уклала на розкладачку — й почалися мої муки христові;*

моторошний «який викликає почуття страху, жаху»;

мудрувати «удаватися в зайві й непотрібні міркування»;

наглий «який відбувається надто швидко, несподівано і напружено»;

наврочити «принести горе, заподіяти нещастя, пошкодити кому — небудь поглядом, словами чи діями»;

надоїдливий «який не залишає в спокої; невідступний, настирливий»;

надмірність «те, що перевищує звичайний ступінь, норму чого-небудь»;

напад «момент загострення, посилення чого-небудь; приступ»;

напасть «усе те, що приносить біду, нещастя, неприємність»;

нарікати «висловлювати незадоволення ким-, чим-небудь, прикрість з приводу чогось; ремствувати, скаржитися»;

недолугий «який не відповідає своєму місцю, призначенню». Наприклад: *Всі оті недолугі, надумані фантазії псевдописарчуків про загробне життя — не що інше, як страх їхніх авторів перед майбутнім і намагання вистрибнути за обруч власного безсилля перед невідомістю тління;*

недосипання «дія за значенням не досипати — спати менше, ніж потрібно»;

недуга «сильне нездужання, хвороба»;

незмивний «якого не можна позбутися, забути, спокутувати»;

ненависть «почуття великої неприхильності, ворожості до кого-, чого-небудь»;

необдуманий «зроблений поспішно, без достатнього обдумування»;

неприязнь «неприязне, недружелюбна, вороже ставлення; неприхильність до кого-небудь»;

несподіваний «якого не чекали; якого не можна було передбачити»;

неспокій «почуття занепокоєння, тривоги»;

нудитися «відчувати нудьгу, перебувати в стані нудьги»;

обмова «несправедливе звинувачення, наклеп»;

острах «тривожне почуття небезпеки»;

оказія «дивний випадок, незвичайна подія»;

паморока «нездатність правильно судити про що-небудь, нерозуміння того, що відбувається»;

параліч «хвороба, що позбавляє який-небудь орган або органи здатності нормально діяти»;

партизанити «щось замовчувати, тримати у таємниці». Наприклад: *А я партизаню в своїй голові, ніби остання дурепа, ніби велика німа, ніби не знаю, що чоловікам ніколи та й немає потреби вникати в такі жіночі дрібниці, зациклюючись думками на тому, хто по якій діагоналі спить і де тримає руку*;

патрати «мучити себе докорами, сумнівами»;

підступність «властивість за значенням підступний (який показною доброзичливістю прикриває злий намір)»;

плакати «лити сльози (з горя, від болю, зворушення)»;

проклинати «клясти, лаяти, осипати прокльонами кого-, що-небудь»;

пиятика «гулянка, вечере, обід з надмірним вживанням спиртних напоїв»;

побрехенька «брехня»;

почвара «потвора, страхіття»;

потворний «який маже дуже непривабливе, негарне обличчя»;

позаздрити «відчути і виразити заздрість до кого-, чого-небудь»;

принадити «заохочуючи чим-небудь, обіцяючи щось, викликати бажання займатися чимось»;

потихеньку «не поспішаючи, повільно»;

потопельниця «той, хто втопився, загинув у воді»;

правда «те, що відповідає дійсності, істина»;

погибельний «який приносить погибель, веде до погибелі»;

погром «розгاردіаш, безладдя»;

проклясти «піддавати прокляття кого-небудь»;

пекло «місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук»;

плодити «сприяти появі, виникненню чого-небудь у великій кількості»;

плітка-новина «не підтверджена дійсними фактами чутка, звістка про кого-, що-небудь»;

потрясіння «сильне схвилювання, глибоке зворушення, тяжкі переживання»;

пекельний «важкий, жахливий, нестерпний»;

примус «натиск із чийогось боку; зусилля над собою; необхідність діяти певним чином»;

приголомшити «викликати паніку, замішання; справляти раптове сильне

помилка «неправильність у діях, вчинках»;

примха «несподіване, нічим не обгрунтоване бажання як вияв чиєїсь невірноваженості, каприз»;

радіти «відчувати радість з приводу чого-небудь»;

рай «місце, куди потрапляють праведники після смерті»;

радощі «почуття приємного задоволення, втіхи». Наприклад: *І цей незмінний, чітко регламентований колообіг життя не міг нікого ні засмутити надовго, ні, тим більше, нікого надовго не зворушити. Навіть у **радощах**;*

розкіш «надмірність, життєва вигода, пов'язана з комфортом, багатством»;

ридання «голосний і невтішний плач»;

роздум «стан людини, яка заглиблена у власні думки»;

резон «розумна підстава, доказ, рація, доцільність»;

релаксація «зняття психічного напруження»;

репресія «захід державного примусу, покарання». Наприклад: *Моя свідомість найбільш придатна для **репресій** і тоталітарного впливу;*

ретельно «старанно, сумлінно»;

розпуста «спосіб життя з нехтуванням моральних норм»;

розпука «безнадія, відчай; душевні переживання, страждання»;

розправлятися «учиняти розправу над ким-небудь, карати, мститися за щось»;

руйнація «руйнування, розвалювання, ламання чогось»;

розгардіяш «відсутність або порушення звичного чи належного порядку в чому-небудь, безладдя»;

розперізуватися «ставати нестриманим, свавільним, нахабним»;

мордувати «завдавати комусь фізичних або моральних страждань»;

сваритися «вступати у сварку, сперечатися»;

смутний «пройнятий смутком; безрадісний»;

слизький «сумнівний, неоднозначний; непевний, нещирий»;

сердитися «бути в стані гніву, роздратування; гніватися»;

скривитися «робити гримаси, виражаючи незадоволення, презирство»;

скверна «щось мерзенне, порочне; те, що викликає огиду»;

сум «почуття смутку, журби; гнітючий настрій, спричинений горем, невдачею»;

спекуляція «розрахунок, намір, що базується на використанні чогось з корисливою метою»;

сльози «плач, ридання»;

спантеличити «доводити до розгубленості, замішання»;

сонячний «який виражає радість, щастя; пройнятий оптимізмом»;

смерть «припинення існування людини або тварини»;

сум'яття «сильне хвилювання, неспокій, тривога»;

слизький «сумнівний, неоднозначний; непевний, нещирий»;

смертельний «надзвичайно сильний»;

сум'яття «сильне хвилювання, неспокій, тривога»;

спокуса «те, що притягує до себе, вабить»;

спорохніти «стати немічним, дряхлим»;

скніння «перебування у занепаді»;
словоблуд «пусті балачки»;
спаскудити «осквернити, опоганювати когось, щось»;
сумбур «плутанина, безладдя, відсутність послідовності»;
саркастичний «сповнений сарказму»;
старість «період життя, що настає після зрілості»;
стовбичити «проводити час безцільно, нічим не займаючись»;
стриміти «перебувати де-небудь (про чийсь небажану, надокучливу присутність)»;
табу «щось заборонене, чого не можна торкатися, намагатися змінити»;
тавро «ознака, свідчення чогось ганебного, принизливого»;
терпіння «здатність стійко, без нарікань переносити фізичні або моральні страждання, життєві злигодні»;
тиснути «несправедливо обмежувати у правах, діях, гнобити»;
туга «почуття великого жалю; гнітючий настрій»;
темпераментний «підвищено чуттєвий. пристрасний»;
труна «спеціальний ящик, у якому ховають покійника»;
тривожний «сповнений тривоги, неспокою, хвилювання»;
теревенити «говорити дрібниці, нісенітниці»;
трагедія «тяжке потрясіння, горе, нещастя»;
трощити «із силою ламати, руйнувати»;
театрально «сповнено театральності, неприродньо, награно»;
трепанація (душевна) «розкриття душі»;
тужити «дуже сумувати, журитися, переживати якесь горе, невдачу»;
туманити «позбавляти ясності думки»;
убогий «який живе в нестатках, злиднях; бідний»;
угробити «вбити, довести до смерті»;
утіха «почуття радості, задоволення, розради, насолоди»;
фурія «про лиху, сварливу або розлючену жінку»;
фиркати «сердитися, висловлювати незадоволення»;

холодний «який ставиться до кого-небудь байдуже, не виявляє позитивних почуттів; безпристрасний»;

хомут «що-небудь вкрай обтяжливе, неволя»;

хрест «випробування, страждання, випадають у житті людини». Наприклад: Це твій **хрест**. І ти його не перекладеш ні на кого іншого...

хронічний «затяжний або такий, що час від часу поновлюється»;

хуліганство «нехтування загальноприйнятими нормами поведінки в суспільстві»;

церемонитися «виявляти зайву делікатність»;

цуратися «триматися осторонь, уникати кого-, чого-небудь; ухилятися від чогось»;

чванитися «виявляти пиху; пишатися своєю перевагою в чомусь; вихвалятися»;

чванькуватість «властивість зі значенням чванливий - пихатий»;

чорний «тяжкий, безпросвітний, безрадісний; пов'язаний із труднощами, негараздами»;

чортівня «щось незрозуміле і безглузде, недоладне»;

чублитися «битися, хапаючи один одного за чуба»;

щастя «стан цілковитого задоволення життям»;

шельмувати «виражати, висловлювати осуд; паплюжити; таврувати когось

шаліючий «сповнений надзвичайної сили вияву»;

ярмо «тягар, ноша; гноблення кого-небудь; гніт, утиск».

Отже, вербальні засоби, мотивовані лексикою на позначення предметів, явищ і ситуацій, що викликають емоції, спрямовані на досягнення прагматичної мети, становлять велику групу. Це свідчить про експресивну насиченість сучасної художньої літератури. Серед цих слів є лексика з різною прагматичною функцією емоційності, але все ж переважає негативна.

3.2. Вербальні засоби емоційного стану людини , мотивовані сенсорними відчуттями

Прагматичну роль виконують й емоційні вербалізатори, пов'язані із сенсорними відчуттями. Вплив дотику, звуку, смаку чи запаху на психологічний стан людини неможливо заперечити. Наприклад, біль, різкий звук викликають неприємні емоції, а ніжний дотик, тонкий аромат – позитивні. У творах художньої літератури слова, що використовуються для позначення реакції на різні чинники зовнішнього середовища, відіграють важливу роль, адже автори зображують життя своїх персонажів дуже реалістично. Напрямок семантичного розвитку в етимології назв емоцій цієї групи такий: «сенсорне відчуття» – «враження від нього» – «емоція» або «дія» – «результат цієї дії».

Назви, мотивовані лексикою на позначення сенсорних відчуттів, поділимо на такі підгрупи: *дотикові відчуття, слухові відчуття, зорові відчуття, смакові відчуття та нюхові відчуття.*

Дотикові відчуття:

борсатися «робити швидкі безладні рухи руками, ногами, всім тілом»;

відсахнутися «раптово відсуватися, відхилятися, відскакувати»;

вщипнути «ухопивши за шкіру тіла, стиснути сильно, боляче»;

гамселити «сильно бити кого-небудь»;

гострий «який надзвичайно сильно виявляється; сильний»;

дрижати «трястися від холоду, хворобливого стану»;

екзекуція «тілесне покарання»;

задубіти «втратити гнучкість, рухливість». Наприклад: *Можє, тому й не задубіли її кості десь там у тамтім Магадані, де позамерзала половина Панської Долини;*

згинутися «умерти, загинути»;

здригнутися «відчувати внутрішнє тремтіння, дуже хвилюватися»;

зліквідувати «припинити існування чого-небудь, позбутися чогось»;

луснутися «сильно вдаритися об що-небудь». Наприклад: *Маріца й собі кілька разів луснулася головою об одвірок – так, ніби хотіла забрати частину синові безвиході на себе;*

мордувати «завдавати комусь фізичних або моральних страждань»;

ніжно «турботливо; з любов'ю »;

пестити «ніжно торкаючись, погладжуючи когось, виявляти до нього любов, ніжність; голубити»;

пручатися «чинити опір кому-небудь, відбивати чийсь напад»;

сіпатися «робити рвучкі, різкі рухи; смикатися»;

стусан «удар кулаком». Наприклад: *Десть водно-мить щезло оте щоденне, багатолітнє шиплячо-змійне, принизливо-зневажливе і нещадно-байдуже назвисько москалиця, що завжди йшло як не попереду неї, то підло й безжально наздоганяло в спину.*

Як плювок.

Як стусан.

Цьохкання батога чи заїзд межючі;

тепло «щиро, ласкаво»;

тицьнути «різко торкнутись кого-, чого-небудь»;

трепет «посилене биття серця, прискорене пульсування, спричинене хвилюванням, переживанням»;

труситися «хитатися, коливатися, дрижати»;

топтатися «перебувати без діла; товктися»;

удар «різкий сильний поштовх». Наприклад: *Навіть на оте різке, як удар батога в спину – «москалиця», нікому не відповіла й разу;*

шматувати «завдавати фізичних та душевних страждань»;

чублитися «битися, хапаючи один одного за чуба».

Слухові відчуття:

аукати «вигукувати ау»;

булькати «утворювати короткі й часті звуки під час виливання чи витікання та при кипінні»;

варнякати «говорити невиразно, незрозуміло»;

веремія «сильний крик, галас з метушнею, безладним рухом»;

вереск «пронизливий, різкий крик, виск»;
випалити «несподівано емоційно і швидко промовити щось»;
вити «видавати протяжні, високі та жалібні звуки»;
вівкати «вигукувати звук «і»»;
волати «те саме, що кричати»;
гаркнути «сердито буркнути, висловлюючи незадоволення»;
гамір «безладне звучання багатьох голосів; крики, галас»;
голосити «голосно плакати, примовляючи»;
дирчання «дія за значенням дирчати і звуки, утворювані цією дією»;
завивати «голосно і протяжно викрикувати»;
заскавувати «жалібно закричати, заплакати»;
затнутися «зупинитися, перериваючи розмову»;
квилити «жалібно стогнати, стиха плакати»;
лемент «те саме, що лементування - дія за значенням лементувати»;
мовчазний «схильний мовчати; неговіркий»;
музикати «стиха невиразно наспівувати»;
мукати «те саме, що музикати»;
пищання «дія за значенням пищати – видавати писк»;
причаїтися «ховатися, припинити діяльність на деякий час, вичікуючи»;
пробубнявити «промовити що-небудь невиразно, нерозбірливо»;
рев «несамовитий крик»;
сопіти «важко дихаючи, переважно носом видавати звуки з присвистом»;
скреготіти «утворювати скрегіт »;
рявкнути «голосно говорити, кричати»;
сичання «дія за значенням сичати – видавати звуки, які нагадують протяжну вимову звука «с»»;
хлебтати «жадібно пити великими ковтками, не стримуючи характерні звуки»;
цмокати «видавати характерні звуки губами, язиком; цілувати». Наприклад:
Потім я відчувала велику втому і через те начебто відпрошувалася від

розмови, вголос **цмокаючи** трубку й посилаючи повітряне «па-па» невидимому співрозмовникові;

шарудіти «видавати слабкий шерех, шелест»;

шипіти «говорити, співати нерозбірливо, часто вживаючи шиплячі звуки».

Наприклад: *«Навіть по кількох роках життя в Мишині між розважливими, але, як нерідко видавалося Маріці, із притихлою кров'ю людьми, зачувши з радіо чи телевізора радісний голос скрипки чи розпачливу тугу флуєра або наю, вона була би пускалася до танцю чи співу, а може, й до плачу, коли б не думка, що спонтанний порух жіночого єства можуть не зрозуміти люди, котрі навчилися розуміти її здебільше смішну, пересипану молдавськими словами, мову, але мову її тіла, а, може, поклик крові можуть витрактувати якось неправильно».*

Зорові відчуття:

барвистий «багатий, різноманітний; колоритний». Наприклад: *Але згадка-словосполучення про барвисту її батьківщину щоразу викликала тривале хвилювання;*

безбарвно «нічим непримітно, невиразно»;

бовваніти «виднітися, показуватися здаля»;

верзтися «поставати в уяві, в думках»;

втупитися «довго або пильно, уважно вдивлятися»;

дрібний «малий розміром, об'ємом»;

заздрість «почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, вищістю, добробутом іншого»;

землистий «сірувато – блідий (про колір обличчя, шкіри людини)»;

зиркати «час від часу дивитися, поглядати на когось»;

мізерний «незначний за розміром, дуже малий». Наприклад: *А то ж не дівка - а справжня тичка: висока, худа, в грудях плеската і мізерна;*

непривабливий «який не приваблює зовнішнім виглядом або іншими якостями, особливостями»;

неясний «не зовсім зрозумілий, причини якого важко встановити, у якому важко розібратися»;

одноманітний «весь час однаковий, такий самий»;

похмурий «нахмурений, насуплений, у поганому настрої»;

розпливчатий «позбавлений чіткості, ясності, конкретності; не досить визначений»;

розцяцькований «розмальований, прикрашений чим-небудь»;

синюшний «синюватий унаслідок зменшення в крові кількості кисню».

Смакові відчуття:

гіркий «який має своєрідний їдкий, різкий смак»;

голод «гостре відчуття потреби в їжі, сильне бажання їсти»;

гидота «те, що викликає огиду». Наприклад: *Лише пам'ятає, що фельдшерка поїла її гіркою **гидотою** й кілька разів колола руку вище ліктя...*;

згага «пристрасне бажання, жадоба чого-небудь; жага»;

смачно «про задоволення, яке відчуває хто-небудь від чогось приємного на смак». Наприклад: *Аби 'х жили і нарік цієї днини дочекали! — і, цокнувшись із Севериною й Семеном, Полотнюк смачно перехилив чарку віскі, скривившись чи то для годиться, чи таки від незвички;*

смакувати «насолоджуватися смаком того, що п'єш або вживаєш як їжу»;

цмулити «з насолодою пити, смоктати».

Для порівняння використаємо для прикладу матеріал із роману Юрія Андруховича «Московіада», у якому нюхові відчуття цікаво вербалізовані : *«У нерозривній діалектичній єдності з голосами перебувають і **запахи** — букет гуртожитського сміттєпроводу, перегарів і сперми. Шиплять пательні, брязкають відра, ключі, гунають двері, бо. зрештою, сьогодні субота, і лекцій нема, і жодне падло не змусить мене робити щось таке, чого я не схочу. І пішли вони всі. Отак поступово ти входиш у дійсність, пам'ятаючи, що гарячої води може й не бути, що профура з 303-ї ночувала не в 727-й, як було помилково заявлено в коридорі, а в 729-й, що хтось із чеченів (а найпевніше — всі чечени, разом узяті) відмагуляв учора в ліфті*

спорторга Яшу, що російський поет Єжєвікін, котрий мешкає у протилежному крилі, вчора мав уп'яте виступ на телебаченні, в якому дев'ять разів ужив слово «духовність» і вісім разів витирав тильним боком долоні похмільний піт із чола, що варто би подзвонити додому, що у вівторок почнеться сесія Верховної Ради, що український переклад «Сонетів до Орфея» чи не найточніший з тобі відомих, що другий рік твоєї московської біографії добігає кінця, а ти так і не побував у пивбарі на Фонвізіна; пам'ятаючи про всі ці, ніяк не пов'язані між собою речі, як і про безліч інших речей, ніяк не пов'язаних із попередніми, ти все ж підводишся і, походивши в самих лише трусах кімнатою, оцінивши з вікна той самий лажовий пейзаж із тими самими тополями і тьмяно-дощовими тяжкими хмарами, змушуєш себе до силових вправ — раз, два — аж поки не заболять м'язи, так ніби в цьому полягає останнє виправдання тебе і Москви, і, більше того, твого існування на світі. існування, до речі, досить нікчемного, такого, що ним узагалі годилося б знехтувати Комуś Над Нами, якби не кілька вдалих рядків у кількох загалом невдалих віршах, чого, ясна річ, зовсім недостатньо для великої національної справи».

Зустрічаємо вербалізатор запаху **солодкавий** «трохи, злегка солодкий (про запах)». Наприклад: *Може, твій тато, дякуючи нам, у світі знайдеться... — стояв так близько, що вона втягнула носом запах його поту. Піт був ледве чутний. І якийсь мало не солодкавий.*

Отже, проаналізувавши досліджуваний матеріал, ми виявили, що перелічені вербалізатори, мотивовані лексикою на позначення сенсорних відчуттів, служать для підкреслення емоційної наснаженості художніх текстів. Найбільше у цій групі вербалізаторів, пов'язаних семантично із дотиковими та слуховими відчуттями.

Аналіз ілюстративного матеріалу засвідчує про активне використання словотвірних засобів для прагматичних цілей створення експресивності. Одним із найпоширеніших словотвірних засобів мови, що служить для

вираження прагматичних інтенцій позитивних/негативних емоцій, є суфіксальні деривати.

Суфіксація української мови має дві функціональні лінії: 1) суфікси утворюють від даної основи різні слова з іншим значенням; 2) суфікси, поєднуючись із основою, не змінюють основної семантики слова, а лише вносять у його значення додаткові семантичні відтінки.

Простежимо цю особливість на закарткованому матеріалі.

Найчастіше в аналізованих творах функціонують іменники із суфіксами -к-, -ечк-, -ичк-. Наприклад: *Коли людина вмирає, **душка** її покидає тіло і йде до **Божки** на небо; Хлопчик із застиглими в одній точці очима міг годинами сидіти на підлозі, не рухаючись. Хіба що теребити **ручками** м'які іграшки; -...Щось буду казати вам, Михайлику гречний, але не майте на мене зла за це казання, бо то є свята **правдичка**, аби так до завтра дочекала; Тоді жінка затерплюю долонею прикривала теплу дитячу **ручку**, на мить заплющувала, гамуючи голос нібито з потойбіччя, - і слухала, як б'ється в ній її власне серце і серце їхнього з Христофором плоду.*

Серед прикметників та прислівників найчастіше спостерігається емоційний суфікс -еньк-. Наприклад: *Видко у вас більше нема в селі роботи, як чіплятися до каліки. Так що кажіть **скоренько**, що хочете з мене, бо в мене господарка стоїть без рук; Під дощами розлізлися його **худенькі** штани і світилася дірками стара-стара сорочка, яку він знайшов у Дарусиній повітці, ще, мабуть, від її тата. А ось своєрідний прикметниковий вербалізатор: Синюшне, поморщене немовля, що ліниво присмоктувалося до чутливої й переповненої груді, ліниво розплющуючи закислі очки, вже з перших днів кидало Маріцу в жар <...>.*

Дані спостереження переконують у тому, що використовуються здебільшого зменшено-пестливі суфікси для прагматичної мети – надання вислову позитивної емоційності, проте мають місце вербалізатори іншого характеру. Рідше зустрічається використання таких дериватів для вербалізації прагматики негативної експресивності. Наприклад:

*Втомившись від надокучливого дирчання машинки, Маріца розтирала затерплі пучки рук – і знову **підленька** думка відалася в її розжарений мозок: чому ці мізерні доходи, зароблені каторжним трудом, є нетрудовими?*

Можемо виділити декілька семантичних груп вербалізаторів, що набули емоційності завдяки суфіксації:

1. Загальні назви людей: *дідок, газдинька, братик, солдатик, дитинятко, татко, мамка* тощо.
2. Іменники, що позначають назви людей за належністю до певних етнічних груп: *москалик, україночка, молдаванчик* та ін.
3. Назви частин тіла: *очко, ямка, ніжки, губка, голівка, вушко*.
4. Назви рослин та тварин: *дерець, вишенька, їжачок, овечка, зозулька* тощо.
5. Іменники, які називають страви: *кашка, мукичка, масельце* та ін.

Найпоширенішою групою є, за нашими спостереженнями, іменники, що називають частини тіла. Ці слова мають позитивне емоційне забарвлення і переважно використовуються з прагматичною метою – для вербалізації опису малої дитини. Наприклад: *Хлопчик із каламутним поглядом і постійною легкою усмішкою в кутиках губ не дуже твердо намагався чеберяти худенькими **ніжками**, та уста йому були запечатані для слів: приступними для малюка залишалися хіба що невиразні вигуки піврічної дитини – й гаряча кров відчаю й розпуки дедалі частіше заливала Маріцин мозок.*

Ще одним важливим словотвірним засобом емоційного забарвлення слів є префіксація. Досліджуваний матеріал засвідчує, що досить активно письменниця використовує слова із префіксами *напів-, над-, пере-, псевдо-, на-* тощо. Кожен з цих дериватів має своє прагматичне значення, як-от: префікс *над-* виражає перевищення певної міри, ступеня; *напів-* відповідає словам «наполовину», «майже», «не зовсім»; *псевдо-* збігається зі семантикою лексеми «несправжній». Утворюючи нове слово, ці морфеми до його значення додають і своє. Наприклад, слово *писарчуки* має негативне

забарвлення, але воно посилюється за допомогою префікса *псевдо-*, а лексема *людяний*, що містить позитивну оцінку, завдяки цьому деривату набуває виразного несхвалення з боку автора. Наприклад: *Всі оті недолугі, надумані фантазії псевдописарчуків про загробне життя — не що інше, як страх їхніх авторів перед майбутнім і намагання вистрибнути за обруч власного безсилля перед невідомістю тління; Ця дурна, псевдолюдяна, нібито наукова, теорія така ж фальшива — як розвінчаний міф про те, що біг продовжує життя, що нервові клітини не відновлюються, що земля тримається на трьох китах, а коров'яче масло шкідливе для здоров'я.*

Нагромадження вербальних компонентів з однаковими префіксами надає виразові динамізму, інтенсивної емоційності. Наприклад: *Смішний... Хіба є такі слова, якими можна було б передати, як спитьсся жінці в безумну ніч?!*

Та де там спитьсся —

напівмаритьсся,

напівколишетьсся,

напівумирається.

Одним із найпродуктивніших прагматичних засобів словотвору в аналізованих контекстах, що сприяє посиленню експресивності, є складання слів. Лексеми, утворені таким чином, виражають оцінку певної особи, ситуації чи явища (здебільшого вони є авторськими неологізмами) і можуть мати як позитивну, так і негативну емоційність. Наприклад, слова *шиплячо-змійний, принизливо-зневажливий, нещадно-байдужий, шипіння-сичання, хата-стайня, п'яничка-чоловік, причаєно-хижий, чоловік-монстр, чоловік-кіллер, добре-продажний, мало-притомний, відсидент-дисидент, мерза-мерзенна, відьмоподібний, слабовидючий* та інші мають емоційність зі знаком «мінус». Наприклад: *Та інший мій порив зупиняє порив перший: в якийсь момент я розумію, що ані минулий тоталітаризм, ані всі тоталітаризми разом узяті, не мають до моєї драми жодного стосунку, як*

би оці мало-притомні і добре-продажні колишині відсиденти-дисиденти з усієї сили не намагалися втовкмачити добropорядній публіці протилежне.

Набагато зустрічаємо менше таких слів з позитивною оцінкою. Серед них можна виділити такі: *коник-гуцулик, поблажливо-добрий, тихо-мирно* тощо. Наприклад: *А молоденький русоволосий солдатик відганяв прутиком оводів від зграбного коника-гуцулика, що, фиркаючи, пощипував траву за рогом хати.*

Трапляються в закарткованому матеріалі і складні слова, утворені поєднанням більшої кількості лексем, наприклад: *клепати-виправляти-чистить-наждачить*. Усі слова, що входять до складу складнішої структури, нейтральні за своєю емоційністю, проте незвичний спосіб утворення надає новоутворенню експресивності і уможливлює вербалізацію емоційності.

Отже, одним із прагматичних продуктивних вербальних засобів переведення семантично-нейтральної лексики до розряду емоційно спрямованої у художній літературі є морфологічні засоби словотвору. Найдієвішим ми вважаємо утворення складних авторських неологізмів. Часто поєднується декілька способів словотвору. Наприклад, слово *коник-гуцулик* містить зменшено-пестливі суфікси, а складне утворення *напівлежати-напівсидіти* – префікси *напів-*.

3.2. Вербалізація емоцій засобами антропонімії

Власне ім'я – найдавніше антропонімічне утворення. Виникали і щезали цивілізації, змінювалися часи і епохи, але за всіх історичних перегонів право всіх, хто жив на землі, – мати ім'я – залишалося незмінним [71, с. 7].

Прагматичний вплив власних імен – це спільний результат вираження прагматично спрямованих мовних засобів, які створюються внаслідок низки соціальних, суб'єктивно-орієнтованих та емоційно-забарвлених стосунків

суб'єкту мовлення до зазначеного. Прагматична ефективність – це вербалізований на рівні комунікації ступінь відповідальності результатів комунікативній меті. Важливим компонентом у цьому плані є вивчення прагматичних особливостей власних імен художніх творів.

Власні назви є одним із важливих засобів посилення експресивності в художніх творах. Можемо виділити такі основні сфери:

- 1) найменування свят; 2) найменування-топоніми; 3) найменування антропоніми.

Власні назви трьох зазначених сфер передають різні види інформації про мовця: його соціальний статус, інтенції, ставлення до співрозмовника. Усі види власних назв відображають культуру та історію народу і обумовлені історико-соціальним значенням. Основною прагматичною функцією власних назв є ідентифікація та індивідуалізація. Використання великої кількості найменувань свят підкреслює західноукраїнський колорит, особливий духовний світ гуцулів. Топоніми не лише вказують на певні географічні об'єкти, а й часто мають додаткове смислове навантаження. Специфічні антропоніми відтворюють колорит, своєю семантикою відображають внутрішній світ персонажа.

Перша зазначена нами група – назви свят – зафіксована такими онімами: *Маковея, Головосіки, Петра і Павла, Різдво, Великодень, Чесного Хреста, Івана Купала, Здвиження, Іллі, Благовіщення, Спаса, Архангела Михаїла, Андрія, Друга Богородиця, Покрова, Петрівка, Миколая, Свят-вечір, Василя, Дмитрія, Юрія*. Наприклад: *На **Маковея** 1914 року Петра Северина разом із двома десятками сільських чоловіків забрали на цісарську війну; Так що, коли на **Петра-Павла** 1915 року Катрінка неждано вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець.*

Невід'ємною частиною життя кожної віруючої людини є також назви таких релігійних явищ, що зустрічаються у творах Матіос: *Великий піст, Страсна п'ятничка, Вознесенська п'ятничка, Богородична п'ятничка,*

Здвиженська п'ятничка. Наприклад: Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика **Страсна п'ятничка**.

Друга виділена нами група представлена топонімами: *Панська Долина, Армагедон, Яремче, Ворохта, Сухий (потік), Джомолунгма, Африка, Сибір, Косів, Черемошне, Кути, Сторонець, Вижниця, Верховина, Буковина, Галичина, Дідькова Яма, Румунія, Польща, Галіція, Околена, Німеччина, Малинешне, Везувій, Чорний Потік, Білий Потік, Верхній Яблунів, Старі Кути, Криворівня, Жаб'я*. Наприклад: *Бо тоді в **Панській Долині** урядовав такий урядник, що одна корчма стояла перед вікнами громадської канцелярії, друга — по правім боці від неї, а третя — таки в канцелярії, де пан начальник з паном дяком та іншими панами забавлялися цілими ночами грою в карти при пиятиці; Якщо інших людей від вивозу в **Сибір** вже не рятують ні грудні й малолітні діти, ні руки, що вміють тримати лише сапу й граблі, то кожен шукає рятунку, як уміє й може.*

Більшість топонімів географічно пов'язані із Гуцульщиною, тому їх використання логічно зумовлене, але є й такі, що використовуються з метою яскраво підкреслити сказане, а це зумовлює виникнення у читачів певних емоцій та експресивних відчуттів. Наприклад: *Навіть на вершині **Джомолунгми** мені не буде так, як під долонею коханої моєї горили!; І жоден космос не дорівнюється нуртом своїх протуберанців із вулканами, причаєними за брамою людського тіла, отими до часу приспаними **Везувіями**, які за першої ж нагоди реють узвичаєний ритм життя на клоччя і пускають стрімголов найтихіших, найпередбачуваніших.*

У деяких онімів цієї групи вже у самій назві закладений відповідний прагматичний смисл, що пояснюється у творі. Наприклад: *Потік, до якого ми навідалися наступного дня, називався **Сухий**. На дні напівтемної ущелини, порослої старими деревами, там, де виднілося пробите роками русло, і справді було сухо, лиш зволожене пообіч каміння підказувало, що тут мала би господарювати вода.*

Третя група, яку ми виділяємо, антропоніми – імена, прізвища, по батькові, прізвиська персонажів: *Катрінка, Петро Северин, москалиця, русачка, Северин Северина Катеринівна, Андрій, Параска Полотнюк, Дмитро, Марія Онуфрійчук, Іванка, Христофор Колумб, Маріца, Христофор-Богдан, Богданчик, Данчик, Богдасик, Сясик, Богдась, Бубочка, Бунчик, Катря Овадюк, Моніка, Мері, Марлен Білл, Василь, Базиліо, Мерилін (Монро), Бен Ладен, Ісус, Будда, Магомет, Єгова, ромео, баран, солодка Даруся, Злодійка, Марія, Васюта, Славко, Степан, Семен, Варвара, Тараско, Анна, Йорчиха, Одокійка, Іван Цвичок, Йванко, Петро, Йваниха, Гафійка, Їлена, Микола, Васи́лка, Матронка, Довгопол, Юр'яна, Уласі́ха, Соломон, Джу́рячка, Михайлик, Танасій, Їлашко, Йосько, Давид, Яків, Місько, Паю́тка, Лесьо, Онуфрій Матіос, Дмитро Угрин, Анни́ця, Кали́ничка (Васюта Кали́нич), Данилю́чка, Михайлю́ня, Юрча́чка, Ястру́б, Марі́ка, Кали́нячка, Фро́зина, Юсти́на.*

У аналізованих творах вербалізаторами часто викступають андроніми – іменування жінки за іменем, прізвищем або прізвищем її чоловіка. Наприклад: *Йорчихою* звалася, бо чоловік у неї був *Йорко*.

Дуже поширеними у закарткованому матеріалі є зменшено-пестливі форми імен героїв. Таким чином не лише показані почуття одного персонажа до іншого, але й прихильність, співчуття авторки. Наприклад:

*Тепер Маріца називала його тільки
Богданчиком,
Данчиком,
Богдасиком,
Сясиком,
Богдасем,
Бубочкою,
Бунчиком...*

Юр'яна з твору «Юр'яна і Довгопол» має прізвище *Соломон*. Так називали її люди у селі через непересічний розум. Антропонім *Соломон* є

інформаційно-оцінним, бо містить у собі конотації мудрості, розуму і спонукає читача провести паралель з великим мудрецем.

Також на позначення героїні використовується ойконім Уласіха: – *Що ти хотіла, Уласіхо?* – здивувався у голос Довгопол, устаючи назустріч із-за столу, на якому білів один однісінький папірець.

Твірною основою таких антропонімів виступають імена чоловіків (у цьому випадку Уласій). Таке найменування вказувало на тісні зв'язки між чоловіком та дружиною. Однак останнім часом проходить нівеляція й зникає традиція такого називання. Антропонім можна зрідка почути в українських селах від, переважно, літніх людей.

Ще у селі героїню називають *Джурячкою*, щоправда тільки один раз: *“Для неї що Довгопол, що Джурячка – однакові”*. Завдяки такій номінації приходимо до висновку, що прізвище героїні *Джуряк*.

Досить цікавим є такий антропонім, як *Довгопол*. *Довгопол* – уповноважений він МГБ, працівник сільської ради. За національністю росіянин. Мав у селі погану славу, всі його боялися і потайки ненавиділи.

Зазначимо, що *довгопол* – це одне з прізвиськ росіян. Так їх прозивали за довгий верхній одяг. Тому найвірогіднішим є те, що *Довгопола* назвали так саме через національність.

Можливо, у такий спосіб переслідується прагматична мета вербалізації емоцій – прагнення висміяти його недолугість і навіть тупість, а ще – увиразнити приналежність героя до певного етносу.

Емоційна наснага у цьому прикладі й у тому, що життя *Довгопола* склалося так, що переважна більшість не знала його імені. Його ім'я нікому не було потрібне, бо імена дають людям, а він був нелюдом. А його прізвище виявилось настільки вдалим, що селянам навіть не довелося придумувати прізвисько. Лише співробітник називав його *Льонею*.

Для порівняння подамо приклад із роману Юрія Андруховича «Рекреації». Ось як вербалізує автор портрет одного із чотирьох поетів – Хомського: Орест Хомський: *«довгий і широкий сірий плащ, тижневий*

заріст на підборідді (бродвейський стиль), волосся на потилиці зібране хвостиком, темні окуляри зразка шістдесят п'ятого року, капелюх, саме так, мандрівник, рок-зірка, поет і музикант Хомський, чи просто Хома, веселий скурвий син власною персоною ошчасливлює провінційний Чортоніль своїм візитом.

Із прагматико-експресивного погляду автори художніх творів дуже вдало підбирають імена для своїх персонажів, які проживають на тій чи тій території. Специфічним є ім'я *Корнильо* (Вставайте, мамко...), що використовується у творі лише в зменшено – пестливій формі, як й інші антропоніми (*Варварка, Федусь, Дунусь, Миколайчик*). Це свідчить про позитивне ставлення автора до своїх персонажів та про їхній вік.

Історія життя і побуту українців фіксує випадки називання дітей за іменем матері, як-от: *Сповістили, що громадянка Северин Северина Катеринівна ні в документах щойно організованої замість примарії сільради, ні в церковних записах членом сім'ї політично неблагонадійних і куркулів Онуфрійчук не значиться, що використовувалася в господарстві як наймана сила, тому ізоляції не підлягає; Запиши ... на себе ... Буде Михайло Марійович...;*

Отже, у художній літературі використовуються для передачі емоцій вербалізатори – власні назви з прагматично-експресивною метою, для емоційного насичення творів. Найбільшу групу складають антропоніми, серед яких багато імен, притаманних для Гуцульщини. Є також андроніми та називання дітей за іменем матері. Сукупність власних назв художнього твору становить гармонійну ємність і потужну силу, що активно діє на реципієнта, потребує більш детального опису, що ми плануємо зробити у наступних дослідженнях.

3.3. Вербалізатори-фразеологізми у системі засобів відображення емоційного стану

Мова художньої літератури з лінгвістичного погляду становить органічну єдність широкого спектра взаємодіючих виражальних засобів, серед яких помітне місце належить фразеологізмам.

Фразеологічні одиниці, виконуючи роль вербалізаторів емоцій порівняно зі словами, є, як правило, виразнішими з емоційно-експресивного погляду. Здебільшого вони не лише називають предмети, дії, явища, але й одночасно оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують.

Фразеологізми за експресивно-стилістичними властивостями поділяються на стилістично нейтральні та ті, що мають виразне експресивно-оцінне значення [65, с. 33]. Ми розглядаємо як вербальні засоби емоцій, фразеологізми, що належать до другої групи.

Фразеологічні одиниці у художніх творах відіграють важливу роль. Вони мають чітко виражене забарвлення і належать до розмовно-побутової фразеології з притаманною їй образністю, емоційністю, експресивністю.

Дослідження закарткованого матеріалу переконує, що найбільше фразем містять назви частин тіла людини. Наприклад: *безкостий язык, сім п'ядей на чолі, не повести очима, втупитися очима, стиснути плечима, у мент ока, поїдати очима, заціпити зуби, тримати язык за зубами, пасти очима, прикушувати языка, свердлити мозок, скрутити в'язи, не покладати рук, говорити під ніс, мороз поза шкірою, закотити очі, плюнути в очі, нерівно б'ється серце, надувати щоки, бровою не повести, не склепити повіки, вішатися на шию, кривити носом, пожирати очима, свердлити очима, летіти сторч головою, шкірити зуби, язык заплітається, чути голими п'ятами, пустити по руках, світити голими сраками, висолопити языка, рахувати ребра, дивитися крізь пальці, очі замилити, перевернутися догори ногами, дихати в потилицю, не спускати очей, мати зуб, всадити ніж у спину, залити смальцю за шкіру тощо. Зазначені фразеологічні одиниці різні за емоційністю, проте переважають ті, що мають негативне*

забарвлення. Наприклад: *Вже **рахували** там йому **ребра**, й може, лише через це він мав тепер страху менше, ніж ті, в чиєму горлі застряла Різдвяна Коляда; Відлучаючись на якийсь час із дому, Маріца колола синові призначене лікарями снадійне прив'язувала його за ногу до ліжка широким домотканим полотнищем – і, **висолопивши** **язика**, бігла туди, куди вела її потреба; Дехто з людей так залив смальцю за шкіру іншому як не за межу, то через заздрість, що пустив би у дим чужу господарку в кліп ока, якби не боявся, що хтось таки тримає село в дисципліні.*

Аналізуючи зв'язок фразеологізмів із частинами мови, ми виявили, що у цій групі найактивнішою є дієслівна фразеологія, яка, як і дієслова, характеризується лексико-граматичним значенням процесуальності. До цієї групи належать такі дібрані нами фразеологізми:

брати на збитки «обманювати»;

бризкати слиною – кричати, злитися. Наприклад: *Проте вода лише голосно піниться, мовби сердиться на неї, як, бува, сердиться жива людина, і зі злості тільки бризкає слиною, чи випускає біле шумовиння із рота;*

вибиратися з домовини «рятуватися з безвихідного становища»;

вивести на чисту воду «викривати чийось непорядність, нечесність»;

висіти на волосині «бути в загрозливому, безнадійному стані; бути близьким до загибелі»;

відкривати душу «чистосердечно розповідати про свої думки, почуття»;

ворушити рану «торкатися в розмові того, що завдає душевного болю, моральних страждань»;

втупитися трьома парами очей «пронизливо дивитися на когось, щось»;

гнути буквою «зю» «важко працювати»;

говорити «отченашем» «підлещуватися». Наприклад: *Навіть, коли б тоді вуйко Дмитро говорив до них «отченашем», воєнні люди би його не розуміли, бо вони прийшли по душу, а не по розказ про «Січ» і не по вуйковий маєток;*

гори звернути «зробити дуже багато»;

грати вар'ята «вдавати з себе божевільного»;

грати на нервах «дратувати, дразнити кого-небудь, навмисне спричиняти переживання комусь»;

давати голову навідріз «ручатися своїм життям»;

давати ногам поля «тікати, швидко бігти, уникаючи якоїсь небезпеки».

Наприклад: *Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси;*

дивитися крізь пальці «ставитися до кого-, чого-небудь легковажно, несерйозно»;

залити смальцю за шкіру «завдавати великого горя, страждань, неприємностей; дуже допікати кому-небудь»;

замилити очі «щось приховувати, показувати в кращому вигляді, ніж є насправді»;

знати на зубок «дуже добре щось знати»;

заплутатися в трьох соснах «бути у безвихідному становищі»;

іти напролом «переборюючи усі перешкоди, діяти рішуче»;

кліпати очима «виявляти збентеження, розгубленість»;

котити дні «безрадісно жити»;

летіти шкереберть «різко спрямовувати свій рух униз, перевернувшись головою або верхньою частиною; догори ногами». У контексті – ставати недійсним;

ловити себе на думці «раптом зупиняти свою увагу на чому-небудь»;

мати більмо на оці «не бачити, не помічати когось чи щось»;

музикати під ніс «тихо, невиразно щось говорити»;

нанюхатися пороху «мати досвід у чому-небудь»;

наступати на п'яти «наздоганяючи, переслідуючи, йти дуже близько від когось»;

не мати пардону «поводитися нагло, враховувати лише свої інтереси»;

не повести очима «не звернути уваги»;

обійти десятою дорогою «уникнути зустрічі з ким-небудь, якоїсь неприємності»;

перебирати кістки «займатися пересудами, обмовляти кого-небудь»;

перевести дух «перепочити»;

піти без «будь здоров» «не попрощатися». Наприклад: ...*Обхід представників нової влади скінчився тим, що пішли вуйко Онуфрійчук із вуйною Онуфрійчучкою у світ із Панської Долини без «будь здоров» так само, як колись щезла в повінь зі світу Катрінка;*

плюнути в очі «виражати в різкій формі зневагу до кого-небудь»;

поїдати очима «пристально дивитися». Наприклад: *Сметану куштують — а Северину очима поїдають;*

покотити слізьми «заплакати»;

прикушувати язика «утриматися від висловлювань, замовкнути»;

пустити поголос «поширювати якісь відомості про кого-, що-небудь»;

рвати на собі волосся «впадати у великий відчай, розпач; дуже переживати, побиватися». Наприклад: *І тоді жінка ладна була рвати на собі волосся зі злості на себе;*

світити ребрами «бути дуже худим, виснаженим»;

світом нудити «перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності, нудьгувати». Наприклад: *Хіба мало в нас потайних і до часу мовчазних свідків світом нудить!;*

сидіти чіпом «не рухатися»;

скручуватися в три погібелі «дуже низько нахилятися»;

спровадити на той світ «доводити до смерті кого-небудь»;

стати маком «не рухатися». Наприклад: *Поки в хаті тривав обшук, Северина стояла маком посеред великої кімнати над вуйком Дмитром, що сидів зі складеними під себе ногами й дивився в підлогу;*

стати як пень «переставати рухатися, припиняти рух»;

стати снопом «нерухомо стояти»;

стрибати в гречку «зраджувати». Наприклад: *Чоловіки без надмірного трепету, але на повні горлянки щосезону підтримували ексклюзивні ноги свого незмінного футбольного кумира Блохіна, смачно спорожняючи бочки несмачного, бо розведеного водою, пива місцевого розливу; чи мовчки й не*

*надто осудливо, хіба що з прихованою долею заздрості похитували головами на чергову новину про чергове **стрибання в гречку** котрогось зі своїх земляків;*

сушити собі голову «намагатися зрозуміти що-небудь; вирішувати складне завдання».

Більшість фразеологічних одиниць цієї групи мають емоційність зі знаком «мінус».

За частотою використання на другому місці фразеологізми, що мають ознаки прислівника (адвербіальні). До них належать фраземи кількісно або якісно обставинної семантики, які характеризуються повною відсутністю морфологічних парадигм. Ця група представлена такими стійкими зворотами:

аж гай шумить «уживається для підсилення якоїсь дії»;

в кліп ока «дуже швидко, миттю». Наприклад: *Гойдлива кладка **в кліп ока** перебігала небагатоводний, проте шумливий, потік, впираючись у возову дорогу, а та врзалася в неперервну стіну обривистих гір — та й бігла собі далі у світ, повторюючи зигзаги коли порослих лісом бескидів, а коли копіюючи зигзаги долі тутешніх людей, не розбецених ані багатством, ані іншими надмірностями — хіба що втішалася лише волею безконечних гірських хребтів;*

де дідько каже «добраніч» «десь дуже далеко». Наприклад: *А сусідів у Онуфрійчуків також не густо: одні Полотнюки під горбом коло явора, до якого конем чверть днини треба трястися, другі Полотнюки — внизу, під гуркотливим потоком, звідки, проте, до Онуфрійчуків навіть шуму води не чути, а треті Полотнюки — отамо-о-о, за трьома горбами від Онуфрійчуків, де вже **тільки дідько каже «добраніч»;***

ні за цапову душу «даром, марно, ні за що»;

ні на йоту «ніскільки, нітрохи»;

ні світ ні зоря «дуже рано»;

ні сном ні духом «не знати, не здогадуватись про щось». Наприклад: *Отож черга розпорядитися Божою ласкою дійшла нарешті й до Северини, яка **ні сном ні духом** не здогадувалася, що й вона має свою цінність у Господа Бога;*

у мент ока «дуже швидко, миттю». Наприклад: *Отож теперішнє природне право було миттєве й жорстоке: 1927 року нагла нічна повінь **у мент ока** запечатала велику драму невинної Катрінчиної душі, понісши у світ за водою кілька маєтків із Панської Долини, а разом із ними — й Катрінчине біле тіло з убогою хатою, з Божими образами й нечинними тепер шістьма австрійськими кронами поза образом Катерини-Великомучениці;*

чорним по білому «цілком ясно, виразно, зрозуміло»;

як дві краплі води «такий же, як хтось інший; копія когось»;

як нічні миші з-під підлоги «про щось нав'язливе»;

як сіамські близнюки «дуже схожі».

Іменникових та прикметникових фразеологічних одиниць серед вербальних засобів відображення емоцій зафіксовано досить мало.

Субстантивними називаються фраземи із узагальнено предметною семантикою, об'єктивованою у граматичних категоріях роду, числа і відмінка. Виявлено такі іменникові фразеологізми:

грудна жаба «сильні болі у ділянці серця, стенокардія»;

гудз на голову «проблеми»;

ідея фікс «основна ідея»;

й хата вуха має «треба говорити обережно, бо можуть підслухати».

Фраземи, яким притаманне значення атрибутивності, представлені такими зворотами:

безкостий язык «про надмірну балакучість». Наприклад: *Але **безкості** сільські **язики** таки задовго до церковної книги припечатали новонародженій дитині її довічне ім'я — москалиця.*

запечатані уста «про заборону щось говорити»;

рятівний круг «те, що допомагає комусь»;

содомський гріх «крайня аморальність, розпуста».

Вербальними засобами дуже часто виступають фразеологізми-синоніми, тобто самостійні звороти, що вживаються для позначення того самого поняття; вони близькі за смисловим значенням, мають різну образну структуру, різний лексичний склад, іноді відмінні стилістично. Наприклад, є такі фраземи зі значенням «не рухатися»: *стати маком, стати як пень, стати снопом, сидіти чіном*. Кожен компонент синонімічного ряду: *свердлими очима, пожирати очима, поїдати очима, пасти очима, втупитися трьома парами очей* означає «пристально дивитися на когось, щось». Значення «мовчати» мають такі стійкі звороти: *прикушувати язика, тримати язик за зубами, стулювати губи, брати в рот води*. Фраземи *бризкати слиною ненависті, випускати біле шумовиння з рота* означають «кричати, злитися». Серед адвербіальних фразеологізмів є такі синоніми: *у мент ока - у кліп ока* («дуже швидко») та *як дві краплі води - як сіамські близнюки* («дуже схожі»). Усі фразеологічні одиниці одного синонімічного ряду мають виразні риси побутового мовлення, тому використовуються для вербалізації експресивного опису події чи героя.

Нагромадження фразеологізмів-синонімів в одному контексті сприяє посиленню емоційності сказаного: *Але вона стулює губи, бере води в рот, ніж має що писнути, бо тепер час такий, що й хата вуха має*.

Досить часто в мові художньої літератури використовують індивідуально-авторські (оказіональні) фразеологізми. До таких зворотів належать у нашому матеріалі відносно фраземи *бризкати слиною ненависті, випускати біле шумовиння з рота*. Окремої уваги заслуговують трансформовані фразеологізми. Ми зустріли такі випадки трансформації:

1) заміна компонента фразеологізму іншим словом. Наприклад: *світити голими сраками* (світити латками); *давати ногам поля* (давати ногам волю); *батожити словами* (бити словами). Наприклад: *Не одна душа не раз дає ногам поля, коли біля Йорчихи чатують пси;*

2) поширення додатковими компонентами. Наприклад: *ламати пальці і голови* (голову ламати); *не мати смальцю в голові, а Бога в череві* (не

мати смальцю в голові). Наприклад: *Вони таки не мають смальцю в голові а Бога в череві, її сусіди, бо думають, що вона дурна;*

3) поєднання двох вище зазначених способів: *протикати очима, ніби Каїн Авеля вилами* (пожирати очима); *шукати гудза на голову, а на сраку румунського бука*(шукати гудза на голову). Наприклад: *Вона цілу Божу неділю колінкуватиме в молитві перед образом Божим у своїй хаті-стайні, але більше ніколи не піде молитися між люди, де тебе протикають очима, ніби Каїн Авеля вилами.*

Отже, фразеологізми, що містить наша картотека, належать до розмовно-побутової фразеології і мають риси діалекту, який є близьким автору. У поєднанні з іншими лексичними одиницями вони служать вербальним засобом створення соціально-психологічного фону художньої прози.

ВИСНОВКИ

Аналіз науково-теоретичної літератури з теми дипломної роботи та фактичного матеріалу, дібраного з художнього мовлення, дозволяє зробити певні висновки.

Серед функцій мови як системи систем важливе значення має емотивна функція, яка проявляється щоразу, коли мовець виражає своє почуття, своє ставлення до навколишньої дійсності, або коли він хоче викликати яку-небудь реакцію свого співбесідника.

Місце емотивної функції серед інших функцій мови визначається тією роллю, яку відіграють емоції в житті людини. Емоції – це процес ситуативного переживання, процес, що має для людського організму сигнальне і регулююче значення. Емоції – це детерміновані світоглядом, переконаннями й мораллю психічні стани людини, які виражають її оцінне ставлення до життєвих ситуацій, до своєї і чужої діяльності, які відбивають відношення між мотивами і можливістю адекватної їм поведінки суб'єкта.

Мовна емоційність – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних факторів і проявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення спливаючої сили вислову.

Емоції тісно пов'язані з мовою та мовленням. За допомогою мови не тільки здійснюється інформаційний обмін мовців, але й відображається їх емоційний стан в акті комунікації, прагматична мета.

Українська мова має у своїй структурі на різних рівнях досить багато вербальних засобів для вираження й викликання емоцій. Пропущені через мислення й психіку людини, ці засоби відразу ж актуалізуються, стають підсилено виразними, про що засвідчує аналізоване художнє мовлення.

Аналіз фактичного матеріалу з усією переконливістю показав, що емоційність може бути внутрішньою і зовнішньою. Перша пов'язується із

семантикою мовного елемента і є його постійною та невід'ємною ознакою за будь-яких ситуативно-контекстуальних умов. Друга ж набувається або виявляється лише у певній мовленнєвій ситуації, лише у певному контексті. Закарткований ілюстративний матеріал засвідчує, що засоби вербалізації емоційного стану у художньому мовленні служать для привертання уваги читача як яскраві компоненти мовної виразності. Вербальні засоби для змалювання емоційного стану зосереджують у своєму змісті важливі соціальні, моральні, естетичні ідеали, виявляють глибину думки, гостроту світосприймання, уміння яскраво розкрити внутрішній світ людини.

Специфіка вербалізації емоційного стану у художньому творі із прагматичного погляду виявляється у доборі лексичних засобів: метафоричного вживання слів (*олов'яні ноги, цівочка сльози, вінегрет зі слів*), багатой синоніміки (*змарнілий - почорнілий, говорити - теленіти, очищений - висповіданий, словоблуд - лихослів'я, милостивий - м'якосердий - добрий - людяний - милосердний, паршивець - собака - гадина*), фразеології (*маку наїстися, піти в глину, пускати слово на люди, говорити «отченашем»*), діалектизмів (*баювати, пантрувати, пазити, цапіна, сардак*).

Емоційно забарвлена лексика як вербальний засіб емоцій у творі відображає психологічний стан героїв у певній ситуації, ставлення їх до інших персонажів, явищ, подій: *Даруся тупцювала босими ногами по мерзлій підлозі ріки, ослаблими від кількадобового лежання ногами гамселила кригу, ніби місила глину, і ломила руки з відчаю*. Велику групу складають вербальні засоби, мотивовані лексикою на позначення предметів, явищ і ситуацій, що викликають емоції, та назви, мотивовані лексикою на позначення сенсорних відчуттів. В обох групах переважають слова з позначенням негативної емоційності: *ахінея, божеволіти, бушувати, істерика, напасть, ярмо, голод, цмулити, варнякати*. Таке використання мотивоване часовими межами твору, ставленням персонажів твору до подій, що відбуваються, ставленням автора до своїх персонажів. (В аналізованих творах це події Другої світової

війни та її наслідки) або глибокі переживання героїв в екстремальних життєвих ситуаціях.

Вербальні засоби вираження емоцій спрямовані і на реалізацію у художньому творі прагматично-експресивної функції, чому підпорядкований словотвірний рівень: забезпечує реалізацію емоційна лексика, утворена різними способами словотвору. За допомогою суфіксів утворюються вербальні компоненти – здебільшого зменшено-пестливі іменники, що відтворюють прихильне ставлення героїв один до одного, викликають співчуття від автора чи від того, про кого йде мова у тексті: *П'ятирічна Олечка, його голуб'ятко й пестунка Олюня, притискувала плюшевого котика й усміхалася своєму пізньому, якомусь радісному сну*. Найдієвішим засобом словотвору в аналізованому матеріалі є словоскладання: *А тепер розкажіть детально про себе, — майже попросив, але голос його звучав іронічно-поблажливо»; «Та й куди мені тепер прориватися від хворого, старого чоловіка, втомленого життям і досвідом, нудного й ревнивого, розгаданого-розкушеного, як волоський горіх, надокучливого і нетерплячого...; Права чоловікова рука неспішно, але завчено-звично збиває гоголь-моголь віничком із курячого пір'я*.

Специфіка вербальних засобів змалювання прагматичних цілей художнім мовленням виявляється у доборі для їх відтворення лексичних засобів: метафоричного вживання слів (*олов'яні ноги, цівочка сльози, вінегрет зі слів*), багатой синоніміки (*змарнілий - почорнілий, говорити - теленіти, очищений - висповіданий, словоблуд - лихослів'я, милостивий – м'якосердий - добрий -людяний - милосердний, паршивець - собака - гадина*), фразеології (*маку наїстися, піти в глину, пускати слово на люди, говорити «отченашем»*).

Роль вербального засобу для змалювання емоційного стану персонажа виконують власні назви, що є одним із важливих засобів посилення експресивності у художньому творі. Аналізований матеріал уможливив виділення у цій групі таких основних сфер: 1) вербальні засоби найменувань

свят; 2) вербальні засоби найменування топонімів; 3) вербальні засоби найменування антропонімів. Остання група є найчисельнішою. Основною прагматичною функцією власних назв є ідентифікація та індивідуалізація.

Активним вербальним засобом підкреслення є фразеологізми. У нашому матеріалі вони належать до розмовно-побутової фразеології та мають риси діалекту: *Отож теперішнє природне право було миттєве й жорстоке: 1927 року нагла нічна повінь у мент ока запечатала велику драму невинної Катрінчиної душі, понісши у світ за водою кілька маєтків із Панської Долини, а разом із ними — й Катрінчине біле тіло з убогою хатою, з Божими образами й нечинними тепер шістьма австрійськими кронами поза образом Катерини-Великомучениці.*

Проведене дослідження не претендує на повноту висвітлення усіх вербальних засобів для омовлення емоційного стану персонажів у сучасній українській літературі та особливостей мовних факторів, які є способами вираження емоцій у художньому тексті. Кожен із визначених засобів може бути продовженням вивчення як окремий об'єкт дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва: Наука, 1974. 274 с.
2. Азнаурова Э. С. Очерки по стилистике слова. Томск : Фан, 1973. 405 с.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка (Стилистика декодирования). Москва: Просвещение, 1990. 304 с.
4. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. 388 с.
5. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва, 1999. 896 с.
6. Ахманова О. С. Лингвостилистика. Теория и метод. (Linguostylistics. Theory and method). Москва: Изд-во МГУ, 1972. 196 с.
7. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Сов. энцикл., 1966. 321 с.
8. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови". Донецьк, 2005. 20 с.
9. Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке. Свердловск, 1989.
10. Балли Ш. Французская стилистика. Москва: Изд-во иностр. литературы, 1961. 394 с.
11. Бацевич Ф.С., Грицютенко І.Є. Процеси лексико-синтаксичної аналогії та включення і динаміка структури лексичної групи. // Мовознавство. 1979. № 4.- С. 14-19.
12. Бацій І.С. Краса і сила слова: Бесіди про мову художнього твору. Київ: Рад. школа, 1983. 96 с.
13. Белей Л. Літературно-художня антропонімія як мовно-стилістичний засіб розкриття характерів персонажів (мова художніх творів). // УМЛШ. 1993. № 7. С. 36-39.

14. Білодід І.К. Почерк майстрів. Із спостережень над мовою сучасної української художньої прози. // Вітчизна. 1964. № 7. С. 103-113.
15. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Київ: Рад. школа, 1955. 248 с.
16. Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 150с.
17. Василюк Ф.Е. Структура образу. // Вопросы психологии. 1993. №5. С. 5-9.
18. Ващенко В.С. Стилiстичне використання морфологiчних категорiй. // Наук. записки Днiпропетровського унiверситету. Т. 52. Вип. 9. 1956.
19. Ващенко В.С. Українська лексикологія. Дніпропетровськ: ДДУ, 1979. 127 с.
20. Ващенко В.С. Стилiстичнi явища в українській мові. Харків: ХДУ, 1958.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Укладач і головн. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпiнь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
22. Вежбицка А. Лексическая семантика в культурно сопоставительном аспекте. // Семантические универсалии и описание языков. М., 1999. С. 503 – 647.
23. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва, 1996.
24. Веремійчук І. Побутова лексика. // Дивослово. 1994. № 11- 12. С . 7-12.
25. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений. // Вопросы языкознания. 1953. № 3. С.12.
26. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки (на материале португальского языка). Москва: Наука, 1985.
27. Галич О. Б. Мовні засоби відтворення містичного в англійському готичному романі XVIII століття : функціонально-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2011. 20 с.

- 28.Гладь С. В. Емотивність художнього тексту: семантико-когнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної прози) : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук спец.: 10.02.04: германські мови. Київ, 2000. 223 с.
- 29.Горецький П.Й. Лексикологічні дослід. // Мовознавство. 1968. № 6. С. 74-75.
- 30.Грибова Л.О. Колір життя [Про художньо-поетичну мову художніх творів). // УМЛШ. 1980. №5. С.70-72.
- 31.Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови. Київ: Рад. школа, 1985.
- 32.Дудик П.С. Розмовний стиль сучасної української мови (До питання про зміст поняття). //Мовознавство. 1971. №5. С. 3-12.
- 33.Дятчук В.В. Мовні засоби передачі запаху в художньому творі. // УМЛШ. 1981. №5. С. 33-36.
- 34.Дятчук В.В. Мовні характери у прозі молодих. // УМЛШ. 1990. №10. С. 52-57.
- 35.Дятчук В.В., Пустовіт Л.О. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови. Київ: Наукова думка, 1983. 156 с.
36. Емоції як об'єкт лінгвістичних досліджень. URL: http://www.rusnauka.com/6_SWMN_2015/Philologia/3_187807.doc.htm (дата звернення 25.04.2019).
- 37.Єрмоленко С.Я. Про деякі поняття граматичної стилістики мови. // Мовознавство. 1976. №5. С. 30-34.
- 38.Єрмоленко С.Я., Гримич Г.М. Народно-розмовна традиція в літературно-художньому мовленні (На матеріалі сучасної української прози).// Питання мовної культури. Вип.2 . Київ: Наукова думка. 1968. С. 14-32.
- 39.Єфремов С. Історія українського письменства. Київ-Лейпціг, 1919-1924. Т.2.

- 40.Жаркова Л.П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо-зображальних засобів мови. // Мовознавство. 1970. № 12. С. 76-80.
- 41.Жовтобрюх М.А. Сучасна українська літературна мова. Київ: Рад.школа, 1961. 131 с.
- 42.Ивин А.А. Основания логики оценок. Москва: Высшая школа, 1970. 229 с.
- 43.Изард К. Э. Психология эмоций. Перев. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 464 с.
- 44.Ионова С. В. Эмотивность текста как лингвистическая проблема: автореф. на соиск. науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика». / Волгоград, 1998. 14 с.
- 45.Іваненко В.Л. Конотативна семантика назв осіб у синтагматичній зумовленості їх вибору. // Мовознавство. 1996. №4-5. С.57-63.
- 46.Іваненко С.М. Поліфонія тексту: Монографія. Київ: Видавальний центр КДЛУ, 1999. 318 с.
- 47.Карпенко Ю.А. Вступ до мовознавства. Київ-Одеса: Либідь, 1991.
- 48.Керета Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексеми, що характеризує особисті властивості людини. //З історії української лексикології. Київ: Наукова думка, 1980. С.200-212.
- 49.Киселюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англomовної прози ХХ-ХХІ століть). : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец : 10.02.04. Київ, 2009. 20 с.
- 50.Клименко Н.Ф. Про вивчення семантики словотвірних одиниць.// Словотвірна семантика східнослов'янських мов. Київ: Наукова думка, 1983. С. 86-102.
- 51.Клименко Н.Ф., Пещак М.М., Савченко І.Ф. Формалізовані основи семантичної класифікації лексики. Київ: Наукова думка, 1982. 250 с.

- 52.Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. Київ: Вища школа, 1978. 375 с.
- 53.Ковальов В.П. Вимовна експресія художньої прози. // Мовознавство. 1973. №1. С. 31-40
- 54.Ковальов В.П. Вимовно-фонетичні виражальні засоби в українському художньому мовленні. // УМЛШ. 1984. № 11. С. 35-41.
- 55.Ковальов В.П. Експресивне використання деяких морфологічних категорій у художній літературі.// УМЛШ. 1990. №11. С. 28-32.
- 56.Ковальов В.П. Експресивне використання категорії числа в українській художній літературі. // УМЛШ. 1988. №2. С. 34-38.
- 57.Ковальов В.П. Експресивне використання полісемії, омонімії та паронімії в українській художній прозі. // УМЛШ. 1982. №1. С. 40-41.
- 58.Кононенко І.В. Компоненти оцінної структури прикметників. // Мовознавство. 1989. №3.- С.54-60.
- 59.Коровчинська Л.А. Лексика розмовної мови. // Питання мовної культури. Київ: Наукова думка, 1968. Вип.2. С.3-14.
- 60.Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності. Київ: Ельга, Нока – Центр, 2004. 400с.
- 61.Коршун Т. Слово – основний продукт мовленнєвої діяльності, центральна одиниця внутрішнього лексикону. // Рідні джерела. 2001. №2. С. 14-17.
- 62.Кочерган М.П. Слово і контекст: (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів: Вища школа, 1980. 182 с.
- 63.Кроткевич Є.В., Родзевич Н.С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вид-во АН УРСР, 1957.
- 64.Лагутіна А.В. Щоб словам було тісно, а думкам просторо.(Система української лексики). Київ: Знання,1970. 48 с.
- 65.Лесин В. М., Пулинець О. С. Словник літературознавчих термінів.Київ: Рад.школа, 1971.

- 66.Лисенко Ю. В., Різун В.В., Шевченко Л.Ю. Сучасна українська мова: довідник. Київ: Либідь, 1993.
- 67.Лисиченко Л.А. Лексикологія сучасної мови української мови (Семантична структура слова). Харків: Вища школа, 2004. 113 с.
- 68.Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики). Новосибирск : Наука, 1986. 230 с.
- 69.Лыков А.Г. Современная русская лексикология (Русское окказиональное слово). Москва, 1976.
- 70.Малинович Ю. М., Малинович М.В. Синтаксис как отражение динамики мышления и языкового сознания в онтогенезе. // Вестник ИГЛУ. 2012. 158 с.
- 71.Мац І. І. Різновиди емоцій та способи їх вербалізації (на матеріалі англійської мови). URL: <http://eprints.zu.edu.ua/3511/1/03miiesv.pdf> (дата звернення 19.11.2018).
- 72.Муромцев І.В. Про системну організацію лексики сучасної української мови. // УМЛШ. 1987. №12. С.45-49.
- 73.Муромцева О.Г. Головні процеси в розвитку лексичного складу української мови другої половини ХІХ-поч.ХХ ст. // Мовознавство. 1983. №6. С.18-25.
- 74.Муромцева О.Г. НТР і художнє мовлення. // УМЛШ. 1990. №3. С.73-78.
- 75.Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Харків: Вища школа, 1985. 152 с.
- 76.Новий тлумачний словник української мови. У 4-х томах. / Укл. Яременко В.В., Сліпушко О.М. Київ: Аконіт, 1998.
- 77.Опалюк С.І. Оцінка переосмислення як один з механізмів семантичної деривації. // Мовознавство. 1992. №6. С.23-25.
- 78.Осипенко З.М. Про сучасні тенденції розвитку лексики. //Мовознавство. 1981. №4. С.33-38.

- 79.Ощипко І.Й. Синхронічне і діяхронічне вивчення семантики слова.//
Методологічні питання мовознавства. Київ: Наукова думка, 1966. С.
81-93.
- 80.Панасенко Н.И. Интонационные средства выражения субъективной
модальности в английском монологе-рассуждении (экспериментально-
фонетическое исследование: автореф. дисс. ... канд. филол. наук,
специальность 10.02.04 — германские языки. Киев,1985. 19с.
- 81.Питання структурної лексикології . Київ: Наукова думка, 1970. 242 с.
- 82.Порожнюк А.А. Червона барва в мові художнього твору. // Культура
слова: Республ.міжвід.зб. Вип.38. Київ, 1990. С.29-33.
- 83.Потебня А.А. Мысль и язык. Эстетика и поэтика. Москва:Искусство,
1976.
- 84.Походня С.І. Умови і способи мовної реалізації іронічного смислу в
художньому творі. / Мовознавство. 1983. №5. С.56-60.
- 85.Принципи моделювання семантичних полів лексики. // Мовознавство.
1985. №3. С.41-47
- 86.Про сучасні тенденції розвитку лексики/. / Мовознавство. 1981. №4.
С.33-38.
- 87.Психологія. За наук. ред. О.В.Винославської. Київ: Фірма “ІНКООС”,
2005. 352 с.
- 88.Радзієвська Т.В. Ціннісні орієнтації у семантиці мовних одиниць. //
Мовознавство. 1996. №1. С.14-19.
- 89.Реформатский А. А. Введение в языкознание. / Александр
Александрович Реформатский. М.: Аспект Пресс, 1996. 275 с.
- 90.Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ:
Наукова думка, 1988. 240 с.
- 91.Сакиева Р. С. Эмоциональный план текста. // Художественный текст.
Структура и семантика. Красноярск, 1987. С. 9 – 25.
- 92.Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія.
Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.

93. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1993. 655 с.
94. Словарь української мови. За ред. Б.Грінченка.-Т.1-4. Київ, 1907-1909.
95. Словник української мови: В 11-ти томах. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т.1-11.
96. Степанов О.М. Фіцула М.М. Основи психології і педагогіки. Київ: Академвидав, 2003.
97. Сучасна українська літературна мова. За ред. А.П.Грищенка. Київ: Вища школа, 1997. 496 с.
98. Сучасна українська літературна мова. За ред. І.К.Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973.
99. Сучасна українська мова. За ред. О.Д.Пономаріва. Київ: Либідь, 1991.
100. Тараненко О.О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). Київ – Кам'янець-Подільський, 1996.
101. Тараненко О.О. Полісемантичний паралелізм і явище семантичної аналогії. Київ: Наукова думка, 1980. 118 с.
102. Телия В.Н. Механизмы экспрессивной окраски языковых единиц. // Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности. Москва: Наука, 1991. С. 36 — 66.
103. Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Под ред. С. Д. Кацнельсона. Москва: Аспект-Пресс, 2000. 352 с.
104. Українська мова. Енциклопедія. / Редкол.: Русанівський В, М., Тараненко О. О, М. П. Зяблюк. Київ, 2000. 752 с.
105. Филимонова О.Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в научном тексте. Санкт-Петербург: Престо, 2007. 225 с
106. Філософські питання мовознавства. Київ: Наукова думка, 1972.
107. Чабаненко В.А. Основи мовної експресії. Київ: Наукова думка, 1984. 167 с.
108. Чак Є. Плекаймо слово. // Дивослово. 1997. №5-6. С.17-18.

109. Чередниченко І.Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. Київ: Вища школа, 1962. 495с.
110. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1987. 190 с.
111. Шаховский В. И. О лингвистике эмоций. // Язык и эмоции. Волгоград: Перемена, 1995. С. 3 — 15.
112. Шевчук О.С. Стилiстичнi властивостi займенникiв. //УМЛШ. 1979. №7. С. 18-19.
113. Шиприкевич В.В. Про стилістичну вправність. // УМЛШ. 1968 . №5. С.72-75.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

114. Матіос М.В. Нація. Проза. Львів: Кальварія. 2002. 216с.
115. Матіос М. В. Щоденник страченої. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 186с.
116. Матіос М. В. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба. Львів: ЛА «Піраміда», 2008. 112 с.
117. Матіос М. В. Солодка Даруся. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 188с.
118. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. 152 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=14241> (дата доступу 10.10.18).
119. Андрухович Ю. Перверзія. Львів : ВНТЛ–Класика, 2004. 304 с. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=80380> (дата доступу 30.01.19).

120. Андрухович Ю. Рекреації. Львів: ЛА «Піраміда», 2005. 144 с.
URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=14240> (дата
доступу 12.02.19).